

Sluttrapport for helseprosjekt: Rus- og avhengighetsproblematikk i landbruket, forebygging, håndtering og behandling

Aina Winsvold
Brit Logstein
Åse Prestvik
Line Hildrum
Trygve Myhren
Halle Arnes
Karin Tuvmarken

RURALIS - Institutt for rural- og regionalforskning
Universitetscenteret Dragvoll
N-7491 Trondheim

Telefon: +47 73 82 01 60
E-post: post@ruralis.no

Rapport 8/2024

Utgivelsesår: 2024

Antall sider: 54

ISSN 2704-0208

Tittel: Sluttrapport for helseprosjekt: Rus- og avhengighetsproblematikk i landbruket, forebygging, håndtering og behandling

Forfattere: Aina Winsvold, Brit Logstein, Åse Prestvik, Line Hildrum, Trygve Myhren, Halle Arnes, Karin Tuvmarken

Utgiver: Ruralis – Institutt for rural- og regionalforskning

Utgiversted: Trondheim

Prosjekt: Rus- og avhengighetsproblematikk i landbruket

Prosjektnummer: 6629

Oppdragsgiver: Dam-stiftelsen / Blå Kors

Oppdragsgivers ref.: 2021/HE2-373155 - Rus og avhengighetsproblematikk i landbruket

Kort sammendrag

Dette er en sluttrapport for et helseprosjekt finansiert av stiftelsen DAM. I prosjektet har vi undersøkt hvordan man på best mulig måte kan hjelpe bønder som står ovenfor et avhengighetsproblem. Bønder som selvstendig næringsdrivende har ingen arbeidsgiver, og nyter ikke godt av ordninger knyttet til forebygging og hjelp som kan gis innenfor det organiserte arbeidslivet. Derfor har dette vært et viktig og etterspurt prosjekt. Målet har vært å forbedre både det forebyggende arbeidet og behandlingstiltakene, samt styrke informasjonsarbeidet ovenfor bøndene og deres pårørende om hva slags hjelp man kan få. Diverse informasjonsmateriale som brosjyrer, film og podkast rettet mot bønder og dem som jobber innenfor rusfeltet og landbrukets organisasjoner vil fremover være lett tilgjengelig. Den nasjonale veilednings- og informasjonstjenesten RusInfo viderefører informasjonsarbeidet spesifikt rettet mot landbruket.

Stikkord:

bønder, landbruk, avhengighet, rusmidler, behandling, tiltak

Foto på forsiden: Colourbox

Forord

Prosjektet *Rus- og avhengighetsproblematikk i landbruket* er et 3-årig prosjekt, finansiert av Stiftelsen DAM i 2021, gjennom programmet *Helse vår (2021)*¹. Prosjektet startet opp i juli 2021 og ble avsluttet i juni 2024.

Prosjektet har hatt som mål å øke kompetansen om hvordan frivillig sektor i samarbeid med kommuner og spesialisthelsetjeneste, samt landbrukets organisasjoner på best mulig måte kan hjelpe bønder som har et avhengighetsproblem eller som står i fare for å utvikle dette. Det har også vært et mål å øke kunnskap og bevissthet blant bønder om hvordan forebygge og håndtere avhengighetsproblematikk.

I prosjektet har vi undersøkt hvordan bønder med en avhengighetsproblematikk har opplevd den hjelpen de har mottatt. Fordi det har vært lite kunnskap om omfanget av avhengighetsproblematikk i landbruket har vi også prøvd å få en viss oversikt over holdninger til, og erfaringer med alkohol, narkotiske stoffer, smertestillende og andre medikamenter, samt spillavhengighet blant bønder. Videre har vi intervjuet personer fra kommunale hjelpetilbud og spesialisthelsetjenestene som har møtt bønder med avhengighetsproblemer, representanter fra ulike organisasjoner og enheter i landbruket som leverer tjenester til bønder, og kommunal forvaltning innenfor landbruk. I intervjuene har vi spurt om deres erfaringer med bønder som har eller de har mistenkt kan ha problemer med avhengighet, og hvordan de mener noe kan endres for at bønder med et avhengighetsproblem best mulig kan få hjelp, og hva de mener er viktig for å forebygge slike problemer i landbruket.

Etableringen av prosjektet kom til etter en erkjennelse hos flere aktører av at avhengighetsproblematikk kan forløpe annerledes hos bønder enn hva det gjør i andre deler av det norske samfunnet, og at det finnes lite kunnskap om denne problematikken. Prosjektgruppen har bestått av organisasjonene Blå Kors, Ruralis – Institutt for rural- og regionalforskning, Nasjonalt fagkompetansesenter for landbrukshelse, Akan kompetansesenter, Norges Bondelag, Norsk landbruksrådgivning og Norske Kvinners Sanitetsforening. Prosjektgruppen har samarbeidet tett, og alle deltakerne har bidratt meget aktivt i planleggingen og

¹ [Rus og avhengighetsproblematikk i landbruket - Stiftelsen Dam](#)

implementeringen av prosjektet, samt i formidlingsarbeidet. Prosjektgruppen har i tråd med målsettingen arbeidet aktivt med formidling av resultatene og for å skape oppmerksomhet rundt temaet. Blå Kors har vært prosjekteier og Ruralis har ledet prosjektet.

Vi vil rette en stor takk til bønder som har delt sine erfaringer med avhengighet og de utfordringer de kan møte i en slik situasjon. Vi vil også takke Stiftelsen Norsk Mat for å inkludere spørsmål om medisiner, rusmidler og spill i deres HMS-undersøkelse som ble sendt ut til alle landets bønder i 2022. Videre vil vi takke kommuneansatte, ansatte i spesialisthelsetjenestene, og representanter for frivillig sektor som har stilt opp som informanter. Ikke minst vil vi takke Stiftelsen DAM som har gitt oss mulighet til å gjennomføre prosjektet.

November 2024

Aina Winsvold, prosjektleder og forsker ved Ruralis- Institutt for rural og regionalforskning,

Brit Logstein, forsker ved Ruralis- Institutt for rural og regionalforskning, leder for Nasjonalt fagkompetansesenter for landbrukshelse,

Åse Prestvik, fagsjef ved Blå Kors klinikk Lade,

Line Hildrum, rådgiver i Norges Bondelag,

Trygve Myhren, seniorrådgiver i Akan kompetansesenter,

Halle Arnes, fagkoordinator HMS i Norsk Landbruksrådgivning,

Karin Tuvmarken, nasjonal koordinator i Norske Kvinners Sanitetsforening

Innholdsfortegnelse

Forord	2
Innholdsfortegnelse.....	4
Tabelliste.....	5
Sammendrag.....	7
Summary.....	11
1. Bakgrunn for prosjektet.....	13
1.1 Bakgrunn	13
2. Målsetting og målgruppe	19
2.1 Mål for prosjektet	19
2.2 Målgrupper.....	19
Kapittel 3. Prosjektgjennomføring	20
3.1 Organisering og ansvar.....	20
3.2 Aktiviteter.....	21
3.3 Spørreskjemaundersøkelsene.....	22
3.4 Kvalitative intervju	23
4. Resultater.....	25
4.1 Omfanget av avhengighetsproblematikk blant norske bønder.....	25
4.2 Det er få bønder i behandling	28
4.3 Økonomi – en usikkerhet for mange	30
4.4 Betydningen av nettverk og roller som aktørene rundt bonden har	32
4.5 Pårørende av personer med et avhengighetsproblem i landbruket	34
4.6 Helhetlig tilnærming er viktig for bønder med avhengighetsproblematikk.....	35

Kapittel 5. Evaluering.....	37
5.1 Formidling av resultater	37
5.2 Endring av arbeidsmetoder i hjelpeapparat og relevante organisasjoner	43
5.3 Effektmål vurdert opp mot kvaliteten på resultatene	46
5.4 Verdi for målgruppe og samfunn	47
5.5 Overføringsverdi til andre målgrupper	48
Kapittel 6. Konklusjon og videreføring av prosjektet	49
Referanseliste	52

Tabelliste

Tabell 1: Svarfordeling på spørsmålet Har du i løpet av de siste fem årene aktivt bedt om hjelp i forbindelse med bekymring for avhengighet (spill/rusmidler/medisiner)? Flere svar er mulig. Antall og i prosent.....	25
Tabell 2: Svarfordeling på spørsmålet Hvis du aktivt har bedt om hjelp hos profesjonelle; hvem kontaktet du? (flere svar er mulig). Antall, og prosent (%) av totalt 1 069 bønder som svarte.....	26
Tabell 3: Svarfordeling på spørsmålet Hva slags hjelp/tilbud har du fått? (flere svar er mulig). Antall, og prosent (%) av totalt 1 069 bønder som svarte	27
Tabell 4: Svarfordeling på spørsmålet Hvordan kan tilbudet til deg gjøres bedre? (flere svar er mulig). Antall, og i prosent (%) av totalt 1 096 bønder som svarte på undersøkelsen	27
Tabell 5: Svarfordeling på spørsmålet Opplever du at relevante pårørende har fått god nok oppfølging? Antall. Det var totalt 15 bønder som svarte og derfor er det ikke oppgitt i prosent her.....	28
Tabell 6: Formidling av prosjektet via eksterne presentasjoner.....	39
Tabell 7: Formidling av prosjektet i medier:	40
Tabell 8: Formidling av prosjektet via tv, podkast, film og brosjyrer:.....	42
Rapport NR 8/2024	5

Tabell 9: Annen formidling (blant annet hjemmesider og nyhetsbrev):.....	42
Tabell 10: Faglig Publisering:	43

Sammendrag

Målsetting: Hovedmålet med prosjektet har vært å få mer kunnskap om rusmiddel- og spill- problematikk blant bønder, og få ta del av hvordan bønder kan oppleve tilgang på hjelp når de har behov for det. Vi ønsket å finne ut hvordan man kan forbedre både det forebyggende arbeidet og behandlingstiltakene, samt styrke informasjonsarbeidet ovenfor bøndene og deres pårørende om hva slags hjelp man kan få.

Prosjektide og organisering: Prosjektideen kom fra Akan kompetansesenter, som begynte å reflektere over hvordan og hvem bønder kan søke hjelp hos hvis de står i fare for å utvikle et avhengighetsproblem, i motsetning til ansatte i norske bedrifter som ofte benytter seg av bistand fra Akan Kompetansesenter. De kontaktet Nasjonalt kompetansesenter for landbrukshelse for å drøfte disse refleksjonene. Flere aktører ble involvert, og i dialog med aktører fra behandlingsapparatet og de kommunale tjenestene som yter bistand til personer med spill- og rusproblematikk kom det frem at det var svært få bønder som var i kontakt med dem. Involverte landbruksorganisasjoner pekte på at en bonde som møter på utfordringer, psykiske eller med avhengighetsproblematikk, vil kunne oppleve annerledes utfordringer. Prosjektet ble finansiert av Stiftelsen DAM for perioden 2021-2024, og Blå Kors har vært prosjekteier. Prosjektet har blitt gjennomført under ledelse av Ruralis – Institutt for rural- og regionalforskning og Nasjonalt fagkompetansesenter for landbrukshelse, i tett samarbeid med Akan kompetansesenter, Norges Bondelag, Norsk Landbruksrådgivning og Norske Kvinners Sanitetsforening.

I hvilken grad ble målene oppnådd: Målene i prosjektplanen er oppnådd. Kartleggingen av omfang av og holdninger til rusmiddel- og spillavhengighet blant bønder ble gjennomført med to spørreundersøkelser. Men det er rimelig å tro at bønder, i likhet med andre som får et spørsmål om avhengighet, kan avstå fra å svare på slike spørsmål og at funnene fra spørreundersøkelsene ikke gjenspeiler situasjonen slik den virkelig er. Det viktigste målet i prosjektet var å få kunnskap om hvordan bønder med et avhengighetsproblem kan få hjelp, og hvordan en kan forebygge slike problemer i landbruket. Det målet ble nådd gjennom å få kunnskap om og erfaringer med tiltak overfor bønder, og bønders egne erfaringer. Datainnsamlingen ga oss kunnskap om et tema som aldri har blitt studert i Norge tidligere, og vi synes vi lyktes veldig godt med å nå målsettingen. Videre har vi også lyktes svært godt med å formidle informasjon om tematikken ut både til de som jobber innenfor rusfeltet og til landbrukets organisasjoner og bønder. Målet om å skape bevissthet og spre kunnskap om tematikken er i høyeste grad nådd.

Prosjektgjennomføring / Metode: For å få svar på hvordan arbeidet mot bønder kan bli bedre, har vi brukt ulike metoder. Vi fikk inkludert spørsmål om holdninger til rus / spill og medisiner i to ulike spørreundersøkelser rettet til landbruket: Ruralis sin undersøkelse 'Trender i norsk landbruk', som ble sendt ut til et representativt utvalg av bønder i januar 2022, samt Norsk Mat sin HMS-undersøkelse som ble sendt ut til alle registrerte bønder i Norge i samme tidsperiode. Det ble også gjennomført dyptgående intervjuer med bønder som tok kontakt etter å ha fått vite om undersøkelsen via informasjon fra andre. Videre ble det gjort intervjuer med tjenesteytere fra ulike sektorer der spørsmålene handlet om erfaring med avhengighetsproblematikk i landbruket. For å sikre relevante spørsmål til de ulike respondentene arbeidet gruppen i felleskap med spørsmålene til alle intervjuguidene.

Alle deltakere i prosjektgruppen har jobbet med omfattende informasjonsarbeid og har stått for diverse aktiviteter både innenfor og utenfor sine organisasjoner. Kunnskapen som har kommet ut av prosjektet, inklusive økende bevissthet om temaet innad i de organisasjonene og institusjonene som har vært med i prosjektet, har ligget til grunn for å videreutvikle eksisterende verktøy og tiltak for behandling og forebygging av avhengighetsproblematikk i landbruket. Blant annet har man på tvers av prosjektgruppa produsert informasjonsmateriell som brosjyrer, informasjonsfilm og podkast som har vært rettet mot bønder, frivillig sektor, kommunale etater relevant for bønder, spesialisthelsetjenesten, og organisasjoner i landbruket. Vi har også deltatt på flere konferanser om rus og psykisk helse-tematikk med foredrag og poster samt gjennomført flere seminarer for hjelpeapparat, bedriftshelsetjeneste og landbruksorganisasjoner. Et flertall hjemmesider har blitt tilpasset for å nå målgruppen, prosjektet har blitt omtalt i diverse medier, deriblant NRK TV, i den nevnte podkasten og i et flertall aviser og rus-spesifikke medier. I kapittel 5 presenterer vi en oppsummering av dette arbeidet.

Resultater fra undersøkelsene: Dersom en bonde møter på utfordringer, psykiske eller med avhengighetsproblematikk, vil de kunne oppleve annerledes utfordringer enn andre yrkesgrupper, noe det er viktig å øke bevissthet om. Et betydelig antall bønder driver alene, og det er færre naboer eller kolleger i dag som kan se at ting ikke er i orden. Det er i tillegg langt færre sosiale arenaer for bønder, og ensomhet kan være en trigger for eskalerende misbruk. Samtidig er det få bønder i behandling, selv om det er grunn til å tro at problemet med avhengighet er noenlunde likt som for befolkningen for øvrig. De behandlingsstedene og kommunale rusomsorgstjenestene vi har intervjuet har hatt lite kontakt med bønder, og de ansatte har til felles at de antar at det er store mørketall. Erfaringen er at mange oppsøker eller får hjelp sent i

et forløp, med store konsekvenser for bondens og eventuelt hele familiens livssituasjon.

Økonomi er en viktig grunn til at noen kutter ut rådgivningstjenester og annen hjelp som faktisk kan bidra til at man kan komme seg ut av en negativ spiral. En slik situasjon kan lett bidra til dårligere helse ved at det kan trigge eskalering av misbruk. Flere av informantene poengterer viktigheten med tiltak for å forebygge ensomhet. Et godt nettverk rundt seg har for flere vært avgjørende for å bli friske igjen, med både praktisk hjelp og mental støtte. Avløserordningen i jordbruket fungerer lite tilfredsstillende for mange i dag, og videre oppleves sykkelønsordningen fra Nav å fungere dårlig sett fra en bondes situasjon. Manglende tilgang på avløser og økonomisk risiko ved å være syk som selvstendig næringsdrivende, gjør det vanskelig å benytte døgnbehandling. Mange vil i tillegg være avhengig av at de kan komme til behandling på tidspunkter av året tilpasset aktivitetsnivået på gården. Derfor bør døgnbehandling tilpasses sesongvariasjoner i gårdsdriften, og dette må vektlegges i henvisningen, noe som igjen bør imøtekommes av vurderingsenhetene som innvilger helsehjelp.

Bønder med rusmiddel- eller spilleproblemer vil som regel ha behov for hjelp fra flere aktører, da flere livsområder er berørt, så som nettverk, bolig, helse, økonomi og arbeid/aktivitet. En helhetlig hjelpeinnsats krever samarbeid og tillit mellom instansene. Pårørende i landbruket vil også befinne seg i en utsatt posisjon, noe som krever ekstra oppmerksomhet mot deres behov. Mange pårørende i landbruket føler seg ekstra maktesløse når samboerskap eller ekteskap, bolig og levemåte er så sammenvevd med arbeidsplassen.

Evalueringen av prosjektet: For å evaluere prosjektet har vi sett på hvilke resultater prosjektet har oppnådd målt opp mot både Stiftelsen DAM sin målsetting med helseprosjekter og vårt hovedmål. Vår vurdering er at vi har oppnådd målsettingen. Prosjektet har frembrakt ny og viktig kunnskap om hvordan man bedre kan hjelpe bønder som står ovenfor spill- og avhengighetsproblematikk. En bred og tverrfaglig metodikk der vi har inkludert perspektiv fra mange ulike fagområder rundt bonden, fra bønder selv samt pårørende, har gitt god validitet. Prosjektet har ført til konkrete endringer. Organisasjonene i prosjektet, både innenfor helseområdet og landbruksområdet har, takket være den kunnskapen som har kommet frem i prosjektet, endret sine arbeidsmåter rundt denne problematikken. Prosjektet og dets resultater har fått stor oppmerksomhet og har samlet sett blitt presentert i ulike fora, publikum eller fått oppslag i media nærmere 40 ganger: Formidling av prosjektet via eksterne presentasjoner / materiale (åtte ganger). Formidling av prosjektet i media / avisartikler og kronikker (12 ganger). Formidling av prosjektet på tv, podkast, film og

eksterne brosjyrer (fem ganger). Annen formidling (blant annet hjemmesider og nyhetsbrev, nå også permanent hos RusInfo) (12 ganger). Formidling i rapportform, inkludert sluttrapport (to ganger). Vi har også gjennomført fem eksterne presentasjoner på konferanser og seminar, samt interne presentasjoner. For å øke bevisstheten om tematikken hos flest mulige yrkesgrupper har prosjektgruppen jobbet med å formidle så bredt ut som mulig. Kunnskapen fra prosjektet vil også bli formidlet videre på RusInfo sine nettsider spesifikt rettet mot bønder.

Oppsummering og videre planer: Prosjektet har lyktes meget godt i å fremskaffe ny kunnskap, og å skape økt bevissthet om tematikken både innenfor rusfeltet og innenfor landbruksnæringen. Vi har i prosjektperioden undervist landbruksrådgivere om rus- og avhengighetsproblematikk, og rusomsorgen om de spesifikke utfordringene man kan stå ovenfor i landbruket. Denne kunnskapen vil bli brukt i deres videre arbeid. Vi har også formidlet informasjon og kunnskap på et flertall informasjonsmøter og andre store arrangement, samt arrangert seminar for landbruksrådgivere, bedriftshelsetjeneste, hjelpeapparat, og for frivillige som igjen vil kunne bringe nye rutiner inn i sitt arbeid. Alle prosjektdeltakere er involvert i organisasjoner som har, og vil fortsette med, å legge til rette for at den nye kunnskapen blir integrert i arbeidet fremover, og vil ha tilpasset informasjon på sine nettsider. Både film og podkast vil være tilgjengelig på disse nettsidene. Vi har nå i sluttfasen av prosjektet etablert en avtale med den nasjonale veilednings- og informasjonstjenesten, RusInfo, om å videreføre informasjonsmateriell spesifikt rettet mot landbruket.

Summary

This project aimed to deepen the understanding of substance abuse and gambling problems among farmers and to assess the quality of their access to necessary support services. The goal was to improve both preventive measures and treatment options, while also enhancing outreach efforts to inform farmers and their families about available resources.

The project has been funded by the DAM Foundation (2021-2024) and Blue Cross was the project owner. It has been led by Ruralis in collaboration with the National Centre of Expertise for Agricultural Health, Akan Competence Centre, the Norwegian Farmers' Union, the Norwegian Agricultural Advisory Service, and the Norwegian Women's Public Health Association.

To gain the necessary knowledge we employed a mixed-methods approach. We integrated questions on alcohol, gambling, and medication use into two major farmer surveys – Ruralis' "Trends in Norwegian Agriculture" and The Norwegian Food Foundation's HSE survey, both disseminated in early 2022. Additionally, in-depth interviews were conducted with farmers who had experience of addiction, with service providers within agriculture, and with health and addiction services.

Farmers facing mental health or addiction challenges encounter unique difficulties compared with other occupational groups. A significant number of farmers work alone, and there are fewer neighbors or colleagues around today who can see that things are not in order. There are also far fewer social arenas for farmers, and loneliness can be a trigger for escalating abuse. At the same time, few farmers are in treatment, even though there is reason to believe the scale of the addiction problem they face is similar to that of the general population. The treatment centers and municipal substance abuse services we interviewed had little contact with farmers, and their employees usually felt there were large unreported numbers.

Service providers report limited engagement with farmers, suggesting significant underreporting. When farmers do seek help, it is often delayed, aggravating the impact on their families and livelihoods.

Financial constraints frequently prevent farmers from utilizing support services, which can perpetuate a cycle of declining health and increasing substance use. The agricultural relief worker scheme and Norwegian Labour and Welfare Administration's sick pay provisions are perceived as inadequate, deterring farmers from seeking

necessary inpatient care. Several of the informants emphasize the importance of measures to prevent loneliness. For many having a good network around them – which can provide both practical help and mental support – has been crucial to their recovery. Seasonal demands further complicate access to treatment, indicating a need for flexible, agriculture-specific healthcare solutions.

Addressing substance abuse in agriculture requires a multi-sectoral approach, as issues extend beyond health to encompass social, financial, and occupational matters. Strengthening inter-agency cooperation and support for the families of affected farmers is crucial, as they often bear significant burdens due to the interdependence in the agricultural sector, of home, work, and lifestyle. Efforts to mitigate loneliness and enhance social networks are particularly vital for long-term recovery.

1. Bakgrunn for prosjektet

1.1 Bakgrunn

Kunnskapen om omfanget av rus- og avhengighetsproblematikk i landbruket er begrenset. Generelt er det utfordrende å fastslå nøyaktig hvor mange personer i befolkningen som lider av rusavhengighet, først og fremst fordi dette avhenger av hvordan en slik lidelse defineres (Bramnes i Folkehelse rapporten (2022²). Spørreskjema baserte befolkningsundersøkelser gir ikke alltid et fullstendig bilde, delvis på grunn av usikkerhet omkring hvordan dette skal defineres og følgelig kunne måles gjennom et spørreskjema, og delvis at personer med slik problematikk benekter problemer med avhengighet. Det sistnevnte fører til at ikke alle gir oppriktige svar i spørreskjemaundersøkelser. Basert på nasjonale data estimeres det at mellom 175 000 og 350 000 nordmenn (5-8 prosent) har en avhengighetsproblematikk når det gjelder alkohol (Ibid.). Dette brede anslaget illustrerer hvor vanskelig det er å få en klar oversikt over omfanget av rusmiddellidelser, inkludert i landbruket. Fordi fleste bønder er selvstendig næringsdrivende, og ikke en del av det organiserte arbeidslivet med arbeidsgiver og tilhørende velferdsgoder, er det rimelig å forvente at omfanget av rus- og avhengighetsproblematikk kan være mer ukjent i denne sektoren, sammenlignet med andre deler av det norske samfunnet.

I tillegg til å ha lite kunnskap om omfang, er det lite kunnskap om effekt av tiltak ovenfor bønder med en lidelse knyttet til avhengighet for rusmidler eller spill. Lite kunnskap om dette tilsier et behov for å undersøke hva som kjennetegner effektive tiltak for å forebygge og behandle slik problematikk blant bønder. Norske bønder har en arbeidssituasjon som skiller seg fra en del andre sysselsatte i Norge. De er i de aller fleste tilfellene selvstendig næringsdrivende, og er bedriftsledere med ansvar for eventuelle ansatte. Dette er et kjennetegn ved bønder, men ikke unikt for norsk arbeidsliv. Det som gjør bondeyrket mer unikt, er hvordan arbeidsplassen i de fleste tilfellene også er bosted for bonden, og hans eller hennes familie. Ved at gårdsproduksjonen ikke kan opprettes som et Aksjeselskap (AS), blir bostedet og husholdningens økonomi tett knyttet til gårdsproduksjonen. Hvis en bonde blir nødt

² 2022, [Rusmiddellidelser - FHI](#) (Rusmiddellidelser i Norge)

til å avslutte gårdsdriften, kan det derfor ha store konsekvenser for husholdningen og familien som bor på gården.

Det norske samfunnet, norsk matproduksjon og følgelig bønder som gruppe i det norske samfunnet har gått igjennom store endringer. Antall gårdsbruk har falt markant i Norge gjennom flere tiår, og i noen regioner mer enn andre. I begynnelsen av 1900-tallet var 38 % av landets totale arbeidsføre befolkning sysselsatt i jordbruket (Skoglund, 2013), og i 2022 var andelen gått ned til 2,3 % (SSB)³.

Disse ganske radikale endringene i landbruket de siste 10-årene har for mange bønder blant annet ført til færre naboer, færre sosiale møteplasser og færre initiativ til samlinger. Et betydelig antall bønder drifter alene, og det er færre naboer eller kolleger i dag som kan se at ting ikke er i orden. Videre har infrastrukturen rundt bonden endret seg. Mange naturlige fysiske møteplasser som landbrukskontorene i kommunene har blitt mer digitale.

Bønders status i samfunnet har i den samme perioden gått ned, og ligger nå forholdsvis lavt. En publisasjon fra 2015 inneholdt rangering av ulike yrker i Norge, der én var høyest og 34 var lavest. Forfatterne plasserte norske bønder som nummer 27 (Helland et al., 2015). En betydelig årsak til dette ble vurdert å være at bønders inntekt, sett i forhold til andre yrker, gikk ned. Inntekten isolert sett holdt seg stabilt, mens inntekten blant andre yrkesgrupper i Norge økte (Rye, 2002; Almås, 2004). De siste årene har organisasjonene i jordbruket og myndighetene jobbet med å tette dette gapet, og forhåpentligvis kan det bidra til at bønders status i samfunnet øker.

Det kan finnes risikomomenter for et eskalerende misbruk hos en bonde som ikke har andre kollegaer dersom man befinner seg i en 'faresone', som for eksempel ensomhet, jobber alene, økt psykisk uhelse, lang avstand til tjenester og helseapparat, redsel for å bli fratatt førerkort og våpenlisens dersom man innrømmer et rusmiddelproblem, og at man ikke blir 'sett' av kollegaer eller andre, så som en arbeidsgiver. Videre kan et eskalerende misbruk få store konsekvenser på et gårdsbruk, som igjen kan øke følelsen av stress og bekymring. Blant annet kan misbruk føre til vansker med å ta ordentlig hånd om sine dyr, eller frykt for tap av både livsgrunnlaget, boligen og gården.

³ <https://www.ssb.no/statbank/table/12539> (lastet ned 30.september 2023)

Når det gjelder bønder og ansatte i landbruk, har det blitt avdekket at mannlige bønder sjeldnere søker om helsefaglig og medisinsk hjelp for angst, alkoholutfordringer og rusmiddelbruk enn menn som ikke er bønder (Tómasson og Guomundsson, 2009). Stor geografisk avstand til helsetjenester er blitt identifisert som en sentral barriere for bønder til å oppsøke profesjonell hjelp, inkludert problemet med at man som bonde må sette av mye tid. Dette problemet forsterkes ved at man som selvstendig næringsdrivende ikke automatisk kan finne noen som kan ta over arbeidet når man er borte (Roy, Tremblay og Robertson, 2014). Videre viser en studie at bønder ikke er motvillige til å søke hjelp, forutsatt trygghet på at de føler seg forstått som bønder og at hjelperen har kunnskap om landbruk og om hvordan det er å være bonde eller ansatt i landbruket (Hagen et al., 2019).

Psykisk uhelse er en faktor som har vist seg å ofte opptre sammen med rus- og spilleavhengighet (Reneflot et al., 2018). Når det gjelder arbeidsliv og psykisk helse, så viser forskning at norske bønder sammenlignet med andre yrkesgrupper har dårligere livskvalitet (Riise et al., 2003), flere symptomer på depresjon (Torske et al., 2016; Sanne et al., 2004), flere symptomer på angst (Sanne et al., 2004) og at bønder de siste 20 årene har fått dårligere psykisk helse (Logstein, 2020). Studier internasjonalt viser samme tendens, blant andre studiene til Hounsome med kollegaer (2012), Saarni med kollegaer (2008), og Bossardet med kollegaer (2016).

For personer som er bosatt i rurale strøk, inkludert bønder, kan utviklingen av avhengighetsproblematikk og mulighetene for behandling og hjelp, fortone seg annerledes enn om man bor i en by eller på større tettsteder, eller om man har et annet yrke. Konkrete eksempler er at den geografiske avstanden til rusbehandling og andre relevante helseinstanser kan være større i rurale strøk, og bonden har som yrkesutøver mindre omgang med arbeidskollegaer og er i mindre grad en del av et arbeidsfellesskap.

Det finnes ulike definisjoner på rusmiddelmissbruk, men problematisk bruk kan defineres som når bruk går ut over oppgaver i familien eller på jobben, når bruken påvirker relasjoner negativt, og når bruk av rusmidler får helsemessige konsekvenser. Aktiviteter som kan utvikle seg til avhengighet på samme måte som bruk av rusmidler, er spill (Stevens et al., 2020). På fagfeltet om avhengighet snakker man derfor ofte om rus- og spillavhengighet.

Rus- og avhengighetsproblematikk har vidtrekkende konsekvenser, menneskelig som økonomisk. I tillegg til å gå ut over den som har et problem, påvirkes både pårørende, arbeid, nærmiljø og samfunn. Alkoholbruk er en av de viktigste risikofaktorene for tap

av friske leveår i befolkningen, og er årsak til sosiale problemer og skader for andre enn brukeren selv.

I Norge har både kommunal helsetjeneste og spesialisthelsetjenesten viktige roller innenfor rusfeltet, men de har forskjellige oppgaver og ansvarsområder (Helse- og omsorgsdepartementet, 2022). Den kommunale helsetjenesten har ansvar for å tilby grunnleggende helsetjenester og lavterskeltilbud til personer med rusproblemer. Dette inkluderer:

1. **Forebygging:** Informasjon og opplæring om rusmidler og deres konsekvenser for å forebygge rusproblemer.
2. **Tidlig intervensjon:** Identifisering og oppfølging av personer med tidlige tegn på rusproblemer.
3. **Rådgivning og veiledning:** Tilby samtaler, støtte og veiledning til personer med rusproblemer og deres pårørende.
4. **Sosiale tjenester:** Hjelp med bolig, økonomi, arbeid og andre sosiale behov som kan påvirke rusproblemer.
5. **Oppfølgingstjenester:** Kontinuerlig oppfølging og støtte etter behandling, inkludert rehabilitering og re-integrasjon i samfunnet.

Kommunene har også ansvar for å organisere og tilby tjenester som er lett tilgjengelige og tilpasset brukernes behov. Dette inkluderer blant annet fastleger, helsestasjoner og sosialtjenester⁴.

Spesialisthelsetjenesten har ansvar for å tilby mer spesialiserte og intensive behandlingstilbud for personer med alvorlige rusproblemer. Dette inkluderer:

1. **Utredning og diagnostikk:** Grundig medisinsk og psykologisk vurdering for å diagnostisere ruslidelser og eventuelle komorbide tilstander.

⁴ <https://www.fhi.no/he/folkehelse/rapporten/psykisk-helse/rusmiddellidelser/?term=>

2. **Behandling:** Tilbyr en rekke behandlingsalternativer, inkludert avrusning, medikamentell behandling, psykologisk terapi og tverrfaglig spesialisert behandling (TSB).
3. **Inneliggende behandling:** Tilbyr døgnbehandling for personer som trenger intensiv oppfølging og strukturert miljø.
4. **Poliklinisk/ambulant behandling:** Samtaler på kontor og ambulerende behandling hvor pasienter kommer til eller blir oppsøkt for regelmessige konsultasjoner uten å være innlagt.
5. **Rehabilitering:** Langtidsbehandling og rehabilitering for å støtte pasienter i å oppnå varig rusfrihet og forbedret livskvalitet.

Spesialisthelsetjenesten omfatter også sykehus og spesialiserte institusjoner som tilbyr behandling ut over det kommunene kan tilby⁵. Et effektivt samarbeid mellom kommunale tjenester og spesialisthelsetjenester er avgjørende for å sikre helhetlig og kontinuerlig oppfølging av personer med rusproblemer. Dette inkluderer:

- **Henvisninger:** Kommunale tjenester kan henvise pasienter til spesialisthelsetjenesten for videre utredning og behandling.
- **Samhandlingsavtaler:** Avtaler mellom kommuner og helseforetak for å sikre god koordinering og overføring av pasienter mellom nivåene.
- **Individuelle planer:** Utarbeidelse av individuelle planer for pasienter som inkluderer både kommunale og spesialiserte tjenester, for å sikre kontinuitet i behandlingen.

I tillegg til offentlig helsevesen, spiller frivillig sektor en stor rolle i Norge, såkalt frivillig velferdsproduksjon. Frivillig sektor er en fellesbetegnelse for frivillige organisasjoner og som har følgende kjennetegn; de er selvstendige og autonome fra staten, de har ikke til hensikt å generere profitt og de er basert på frivillig innsats i større eller mindre

⁵ Folkehelseinstituttet (2024) <https://www.fhi.no/le/alkohol/alkoholinorge/omsetning-og-bruk/alkoholbruk-i-den-voksne-befolkningen/?term=> (10 juli 2024).

grad (Sivesind, 2007). Frivillige organisasjoner og private stiftelser utfører et betydelig arbeid for svakerestilte grupper, inklusive personer med rusmiddelproblemer og deres pårørende. Kirkens Bymisjon, Frelsesarmeen, Norske Kvinners Sanitetsforening og Blå Kors er eksempler på aktører som jobber sammen med kommuner og offentlig spesialisthelsetjeneste om å yte både oppfølging og behandling. Blå Kors er en av de større private ideelle aktørene på rusfeltet. Deres virksomheter skal i større grad, i tråd med målsetningen om utadvendte sykehus, yte mer helsehjelp hjemme hos pasientene, og samarbeide mer med kommunale helse- og omsorgstjenester⁶. De har som mål å videreutvikle og prøve ut behandlingstjenester som er bedre tilpasset selvstendige næringsdrivende bønder og ansatte i landbruket, dette i nært samarbeid med kommunehelsetjenestene og frivillige.

Videre står forebygging av rus- og avhengighetsproblematikk i arbeidslivet sentralt i det nasjonale folkehelsearbeidet der formålet er å forebygge helseproblemer, sykefravær, skader, ulykker, samt å spare helse- og velferdsutgifter. Akan kompetansesenter, som er arbeidslivets kompetansesenter for rus- og avhengighetsproblematikk, er en viktig part i dette arbeidet med sitt mål om å sette ledere og medarbeidere i stand til å forebygge og håndtere problematisk bruk av alkohol, narkotika, legemidler, spill og doping. Dette gjør de gjennom veiledning, møter, kurs, informasjon på nett og i sosiale medier, samt å tilby en rekke digitale verktøy som virksomhetene fritt kan benytte. Akan kompetansesenter bistår virksomheter over hele landet i alle bransjer og sektorer, men har til nå i svært liten grad bistått landbruket.

I dette prosjektet har vi undersøkt hvordan arbeidsmetoder og tiltak innenfor Akan kompetansesenter, spesialisthelsetjenesten, det kommunale hjelpeapparatet, landbruksorganisasjoner og frivillige kan tilpasses norsk landbruk.

⁶ Den norske regjering, 2019 Stortingsmelding 7.

2. Målsetting og målgruppe

2.1 Mål for prosjektet

Prosjektets hovedmål har vært å øke kompetansen om hvordan frivillig sektor i samarbeid med kommuner og spesialisthelsetjeneste på best mulig måte kan yte adekvat hjelp til bønder som har rus- eller avhengighetsproblemer, eller som står i fare for å utvikle dette. Videre at bønder og ansatte i landbruket er satt i stand til å forebygge og håndtere problematisk bruk, og vet hvor de skal søke hjelp og behandling.

Resultatmål for prosjektet har vært å:

- Undersøke omfang av og holdninger til rus- og avhengighetsproblematikk blant selvstendige næringsdrivende bønder.
- Undersøke og analysere hvilke erfaring primær- og spesialisthelsetjenesten har med tiltak for å forebygge og behandle rus- og avhengighetsproblematikk blant bønder.
- Øke kunnskap og bevissthet om rus- og avhengighetsproblematikk hos aktører i landbruket, samt engasjere nettverk/organisasjoner hvor det er naturlig å ta temaet inn.
- Få kunnskap om hvordan tiltak for forebygging av rus- og avhengighetsproblematikk hos bønder og ansatte i jordbruket kan knyttes opp til aktiviteter som allerede finnes i norske lokalsamfunn.
- Legge til rette for en tilpasning av Akan-modellen til landbruket, samt bistå i å videreutvikle Blå Kors sitt arbeid inn mot målgruppen.
- Øke bevisstheten generelt i samfunnet om hvem bønder kan ta kontakt med om de er bekymret for eget bruk, pårørendes eller kollegers / ansattes bruk.

2.2 Målgrupper

Hovedmålgruppen for prosjektet har vært selvstendige næringsdrivende bønder i norsk landbruk. Med begrepet 'bønder' mener vi en gårdbruker og hans eller hennes ektefelle eller samboer som er bosatt på et gårdsbruk. Hen kan arbeide heltid på gården eller ha arbeid i stor eller mindre grad utenfor gården. Vi har valgt å ikke definere en ansatt på et gårdsbruk som bonde eller gårdbruker.

Kapittel 3. Prosjektgjennomføring

Prosjektet ble skissert i fellesskap mellom forskere ved Ruralis, personer som jobber med rusbehandling i spesialisthelsetjenesten, representanter for organisasjoner i landbruk som leverer rådgivingstjenester til bønder, deriblant på helse, miljø og sikkerhet, representanter for frivillig sektor og de som jobber med pårørende til personer med avhengighetsproblematikk, samt representanter for de som jobber med denne tematikken innenfor det organiserte trepartssamarbeidet i norsk arbeidsliv, Akan kompetansesenter.

Representantene utenfor forskningen, ofte omtalt som brukerpartnere, bidro betydelig i å identifisere behov for kunnskap og mulige tiltak. Et viktig poeng var at det generelt er veldig lite kunnskap om avhengighetsproblematikk blant norske bønder, både når det gjelder omfang og hvordan man best kan forebygge slike problemer.

Vi landet på noen mål for et prosjekt i fellesskap, og søkte deretter stiftelsen DAM om midler, noe som ble bevilget. Prosjektet startet formelt opp juli 2021.

3.1 Organisering og ansvar

Prosjektgruppe:

Prosjektgruppen har i fellesskap utarbeidet en detaljert handlingsplan og blitt enige om fremdrift og prioriteringer. Under gjennomføringen har vi hatt hyppig møtevirksomhet der alle oppgaver og fremdrift ble presentert og diskutert. Videre har det vært viktig å diskutere funn, metode, samarbeid, strategier og det videre oppfølgingsarbeidet. Alle har også bidratt inn i rapporteringer. Samtidig har hver prosjektorganisasjon hatt sine spesifikke ansvarsområder:

Blå Kors har som prosjekteier hatt ansvar for helhetlig oversikt over økonomi og fremdrift, samt forslag til tiltak. Blå Kors har også deltatt aktivt i prosjektgruppen, blant annet med å tilrettelegge for respondenter til intervju, faglig arbeid og formidling på konferanser og i møter med aktuelle aktører.

Ruralis – Institutt for rural- og regionalforskning har hatt ansvar for prosjektledelse og datainnsamling, analyser, rapportering, samt fremdrift.

Det nå avsluttede Nasjonalt fagkompetansesenter for landbrukshelse har hatt delansvar for datainnsamling, analyse og rapportering.

Akan kompetansesenter har hatt ansvar for å tilpasse og organisere sin kunnskapsformidling basert på funnene som framkommer, videre har de deltatt aktivt i prosjektgruppen faglig og strategisk.

Norges Bondelag har deltatt aktivt i strategiplanlegging og har hatt ansvar for å identifisere aktuell problematikk, og planlegge aktiviteter og tiltak for landbruket i samarbeid med prosjektleder og prosjektgruppe. De har hatt ansvar for å formidle resultatene ut til landbruket.

Norsk landbruksrådgivning har deltatt i strategiplanlegging og har hatt ansvar for å identifisere aktuelle samarbeidsaktører og å etablere kontakter, samt planlegge aktiviteter for landbruket i samarbeid med prosjektleder og prosjektgruppe. De har også tilpasset sin rådgivningstjeneste til den nye kunnskapen som har kommet frem i prosjektet.

Norske Kvinners Sanitetsforening har deltatt i strategiplanlegging og har hatt ansvar for å dele kunnskap om arbeidet med pårørende til målgruppen, samt innlemme funnene fra prosjektet i arbeidet med å støtte pårørende fra landbruket.

3.2 Aktiviteter

For å nå de ulike målene i prosjektet utarbeidet prosjektgruppen en rekke aktiviteter. Disse ble delt opp i fire deler, der hver del hadde sin målsetning.

Del 1: I denne delen var målet å få mer kunnskap om omfanget av rus- og avhengighetsproblemer blant bønder. Metoden her var å gjennomføre spørreundersøkelser til representative utvalg av bønder.

Del 2: I del 2 skulle vi ta del av erfaringer med eksisterende tiltak overfor målgruppen, samt bønders egne erfaringer med avhengighet. Fokuset var på barrierer og muligheter i det forebyggende arbeidet ovenfor bønder, både hos kommunale hjelpeapparat, spesialisthelsetjenesten, rådgivere innenfor landbruket samt andre aktører rundt bonden. Videre ville vi intervjuer bønder som er/ har vært brukere av hjelpeapparatet rundt rus og avhengighet, om hvordan de har opplevd tiltakene og hjelpen de har mottatt, om hva som har fungert bra og mindre bra for dem i deres livs- og arbeidssituasjon.

Del 3: Basert på del 1 og 2 skulle vi utvikle gode avhengighets-forebyggende modeller og tiltak tilpasset selvstendig næringsdrivende bønder. Dette skulle gjennomføres og

implementeres under prosjektperioden innenfor prosjekt- og referansegruppens organisasjoner.

Del 4: En sentral aktivitet i prosjektet skulle være å skape bevissthet om bøndenes litt annerledes situasjon som kan påvirke i forebyggende og behandlende arbeid. Videre var det viktig å øke kompetansen om hvordan man bør arbeide med rus- og avhengighetsproblematikk i landbruket. Bøndene skulle også selv få kunnskap om hvor og hvordan de kan søke hjelp. Sentrale aktiviteter som vi planla i dette henseende var å arrangere seminarer om temaet, samt tilby opplæring til ulike lokallag innenfor landbruk og Norske kvinners sanitetsforening, samt tilpasse samarbeidspartneres rådgivning / veiledning ut ifra den nye kunnskapen som kommer frem i prosjektet. En annen viktig oppgave i prosjektet var å bistå med å utvikle informasjon om temaet spisset til nettsider og sosiale medier som henvender seg til målgruppen.

3.3 Spørreskjemaundersøkelsene

For å få svar på del 1 fikk vi inkludert spørsmål som blant annet omhandlet bruk av rusmidler, medikamenter og bruken av spill som dataspill og pengespill i to spørreskjemaundersøkelser til norske bønder. Hensikten var å kartlegge omfang blant norske bønder. Den første undersøkelsen var en del av spørreskjemaundersøkelsen 'Trender i norsk landbruk 2022'. Hvert andre år gjennomfører Ruralis en spørreundersøkelse i et representativt utvalg av norske bønder, og for undersøkelsen i 2022 ble det satt inn spørsmål om man har aktivt bedt om hjelp de siste fem årene i forbindelse med bekymring for avhengighet, og deretter flere spørsmål om erfaringer med den hjelpen man eventuelt hadde fått. For denne undersøkelsen ble det trukket et tilfeldig utvalg på 3 200 bønder fra Produsentregisteret. Kriteriet for å bli trukket ut, var at man disponerer et dyrket areal på minste 5 dekar og at man søkte om produksjonstilskudd i 2021. Målgruppen er da jordbruksbedrifter med personlige brukere og ikke upersonlig brukere som aksjeselskap og lignende. Endelig antall bønder som svarte var 1 069, og nettoutvalget har blitt vurdert til å være nokså representativt for norske bønder, bortsett fra at eldre bønder er noe overrepresentert (Zahl-Thanem og Melås, 2022). Mer informasjon om selve gjennomføringen er gjengitt i rapporten skrevet av Zahl-Thanem og Melås (2022).

Den andre spørreundersøkelsen ble også gjennomført i 2022, og var en del av Stiftelsen Norsk Mat sin HMS-undersøkelse. Informasjon om hvordan denne ble gjennomført, er gjengitt i detalj i Logstein med flere (2023). I denne undersøkelsen fikk alle i Norge som er registrert som eiere av en landbrukseiendom tilsendt en spørreskjemaundersøkelse (42 500 personer) og 9 170 svarte på undersøkelsen. I

følge Logstein med flere (2023), er dette utvalget nokså representativt for norske bønder, sett bort fra at de eldste aldersgruppene av norske bønder er litt underrepresentert. I spørreundersøkelsen ble det stilt spørsmål om man som bonde har vært bekymret for egen bruk av alkohol eller andre rusmidler, om man har vært bekymret for at man bruker for mye tid på pengespill og eller dataspill, og om man har vært bekymret for egen bruk av medisin. Videre ble bønder bedt om å oppgi om de i løpet av det siste året har ønsket å få hjelp til problematisk bruk av alkohol eller andre rusmidler, og om de har erfaring med at de selv eller andre har blitt skadet som en følge av at de har vært påvirket. Resultatene fra denne undersøkelsen er gjengitt i Logstein med flere (2023).

3.4 Kvalitative intervju

For å få mer innblikk i hvilke erfaring bønder har med å få hjelp med rusavhengighet og hvilke erfaringer kommunal rusomsorg, spesialisthelsetjenesten, frivillig sektor og aktører innenfor landbruket har med bønder som har et avhengighetsproblem, ble det valgt å gjøre kvalitative intervjuer. Dette for å besvare del 2 i prosjektet.

Spørsmålene vi inkluderte ble i felleskap utformet av prosjektgruppen der alle bidro inn med sin spesialkompetanse om landbruk, avhengighet og pårørende, samt rådgivning ovenfor bønder og behandlere i allmenhet. Prosjektgruppen utarbeidet også i felleskap intervjuguider for intervju av tjenesteytere og frivillig sektor sin erfaring med å drive med tiltak overfor bønder og ansatte i landbruket, samt intervjuguide til bønder som har erfaring med hjelpeapparatet. Intervjuene var semistrukturerte og det ble gjennomført både enkeltintervjuer og gruppeintervjuer, til sammen 15 intervju, som inkluderte til sammen 38 informanter. Gruppeintervjuene kunne både bestå av representanter fra landbrukskontor og avløserlag, samt representanter fra spesialisthelsetjenesten og kommunal rusomsorg. Å få de ulike perspektivene samlet og ta del av diskusjonene dem imellom var meget lærerikt. De rus-terapeutene som ble intervjuet kom både fra kommunal virksomhet og spesialisthelsetjenesten. Tidligere distriktsveterinær og representant for Landbrukstjenester ble også intervjuet. Intervjuene ble gjennomført i et utvalg kommuner i løpet av 2022. Intervjuene med bønder skjedde både fysisk og via telefon, under årene 2022 og 2023.

Brukermedvirkning har vært sentralt både før oppstart, underveis og vil være det etter prosjektslutt. Både i utformingen av prosjektet og i gjennomføringen har representanter fra Norges Bondelag, Norsk landbruksrådgivning, Akan kompetansesenter og Blå Kors vært helt sentrale. En bred prosjektgruppe har sikret at

prosjektet er relevante for landbruksnæringen, for de frivillige organisasjonene, og for prosjektets målgruppe spesielt.

Etiske refleksjoner: Prosjektet ble godkjent av NSD (Norsk senter for forskningsdata) og har blitt utført i tråd med personvernet. Det innebærer blant annet at alle opplysninger som er samlet inn som direkte eller indirekte kan identifisere personer vi snakket med eller tredjepersoner, er slettet. Alle personidentifiserbare opplysninger ble slettet ved prosjektslutt. Ingen personer er gjenkjennbare i publikasjoner fra dette prosjektet, inkludert denne rapporten.

4. Resultater

4.1 Omfanget av avhengighetsproblematikk blant norske bønder

Som nevnt over ble det gjennomført to spørreundersøkelser. De fire første tabellene gjengir resultatene fra undersøkelsen 'Trender i norsk landbruk 2022'.

Det første spørsmålet som ble stilt om avhengighet i undersøkelsen Trender i norsk landbruk, var om man selv i løpet av det siste året har bedt om hjelp i forbindelse med bekymring for avhengighet (spill, rusmidler/medisiner). Som vist i tabell 1, svarer de aller fleste nei på dette spørsmålet. Selv om antallet er lavt, er det verdt å merke seg at noen oppgir at de aktivt har bedt om hjelp, og fem bønder svarte at de ikke ønsket å oppgi hva de hadde gjort. Av de 1 069 som svarte på undersøkelsen var det 63 personer som valgte å ikke svare på dette spørsmålet.

Tabell 1: Svarfordeling på spørsmålet Har du i løpet av de siste fem årene aktivt bedt om hjelp i forbindelse med bekymring for avhengighet (spill/rusmidler/medisiner)? Flere svar er mulig. Antall og i prosent

Svaralternativ	Antall	I prosent (%)
Ja, hos profesjonelle innenfor helse eller landbruk	2	0,19
Ja, hos venner eller bekjente	2	0,19
Ønsker ikke å oppgi	5	0,47 %
Nei	997	93,26 %
Totalt	1 006	100 %

Videre ble det stilt spørsmål om hvem man tok kontakt med, hvis man har søkt om hjelp hos aktører innenfor helse eller landbruk.

Tabell 2: Svarfordeling på spørsmålet Hvis du aktivt har bedt om hjelp hos profesjonelle; hvem kontaktet du? (flere svar er mulig). Antall, og prosent (%) av totalt 1 069 bønder som svarte

Svaralternativ	Antall	I prosent (%)
Kommunehelsetjenesten	5	0,47 %
Landbrukskontoret i kommunen	7	0,65 %
Blå Kors	0	0
Akan	0	0
Andre frivillige organisasjoner	2	0,19 %
Norsk Landbruksrådgiving	4	0,37 %
Spesialisthelsetjenesten	1	0,09 %
Et privat behandlingssenter	1	0,09 %
Andre	1	0,09 %

Som man ser i tabell 2, er det noen som oppgir at de har søkt hjelp. Fordi det var mulig med flere svar her, vet vi ikke om samme person har oppgitt flere svaralternativ. Uansett er det et antall, selv om det er svært lavt, som svarer at de har tatt kontakt for å få hjelp med avhengighetsproblematikk. Blant de ulike instansene, er det flest som har tatt kontakt med landbrukskontoret i kommunen (syv personer).

Videre ble det stilt spørsmål om hva slags hjelp/tilbud du har fått. (flere svar er mulig)

Tabell 3: Svarfordeling på spørsmålet Hva slags hjelp/tilbud har du fått? (flere svar er mulig). Antall, og prosent (%) av totalt 1 069 bønder som svarte

Svaralternativ	Antall	I prosent
Samtale	2	0,19 %
Medikamenter	0	0
Behandlingstilbud lokalt	2	0,19 %
Behandlingstilbud rehabiliteringssenter	0	0
Oppfølging i kommunen	2	0,19 %
Oppfølging i spesialisthelsetjenesten	0	0
Annet	2	0,19

Ikke uventet var det også få bønder som svarte her jamfør tabell 3. Ut fra tallene kan man si at de som svarer de har fått noe hjelp, har fått denne hjelpen lokalt.

På neste spørsmål i tabell 4 viser svarene at det både er ønsker om at tilbudet blir mer tilpasset en bondes hverdag, og at noen er tilfredse med det tilbudet de mottar.

Tabell 4: Svarfordeling på spørsmålet Hvordan kan tilbudet til deg gjøres bedre? (flere svar er mulig). Antall, og i prosent (%) av totalt 1 096 bønder som svarte på undersøkelsen

Svaralternativ	Antall	I prosent (%)
Mer tilpasset min hverdag	4	0,37 %
Flere lokale tilbud	6	0,56 %
Et mer helhetlig tilbud	3	0,28 %
Oppfølging over tid	3	0,28 %
At behandler har bedre kunnskap om landbruk	5	0,47 %
At kontaktperson har bedre kunnskap om rusproblematikk	1	0,09 %
Å få et tilbud som muliggjør/inkluderer å møte andre i samme situasjon	2	0,19 %
Tilbudene som jeg får i dag, er bra nok	7	0,65

Siste spørsmål handlet om pårørende og tabell 5 viser at det er et ønske om mer oppfølging av de som er relevante pårørende.

Tabell 5: Svarfordeling på spørsmålet Opplever du at relevante pårørende har fått god nok oppfølging? Antall. Det var totalt 15 bønder som svarte og derfor er det ikke oppgitt i prosent her

Svaralternativ	Antall
Ja, de har fått god oppfølging	5
Ja, delvis	7
Nei, de skulle gjerne hatt mer oppfølging	3
Totalt	15

Den andre spørreundersøkelsen om HMS i landbruket har blitt publisert av Rurális og Stiftelsen Norsk Mat og gjennomføringen er gjengitt i detalj i rapporten til Logstein med flere (2023). I denne undersøkelsen fant man at 12,5 % av de som svarte tar smertestillende medikamenter for å klare arbeidsoppgavene på gården. Dette blir i samme rapport hevdet å være noe lavere enn hva tilsvarende studier har funnet for befolkningen i Norge generelt. Når det gjelder bekymringer for avhengighet, fant Logstein med flere (2023) at 2 % av alle bøndene i utvalget ofte eller av og til det siste året har vært bekymret for sin egen bruk av alkohol eller andre rusmidler, knappe 1 % har ofte eller av og til vært bekymret for at man bruker for mye tid på dataspill/pengespill og knappe 1 % har vært bekymret for egen bruk av medisiner. Vi må i likhet med andre spørreundersøkelser om avhengighet regne med underrapportering.

Selv om det er relativt få personer prosentuellt i landbruket som rapporterer å ha bekymringer koblet til rus og spillavhengighet, så utgjør antallet relativt mange aktive gårdbrukere. Logstein med flere (2023) fant også at bønder som har bekymringer rundt avhengighet og sin egen medisinbruk, er også de som rapporterer om flest ulykker og tilløp til ulykker, sammenlignet med bønder som aldri bekymrer seg om slike ting. Cirka 30 prosent av bøndene rapporterer samtidig at de er bekymret for den psykiske helsen til andre gårdbrukere de kjenner.

4.2 Det er få bønder i behandling

Det er rimelig å anta at utfordringer knyttet til misbruk og avhengighet blant bønder er sammenlignbare med den øvrige befolkningen. Imidlertid viste den innledende fasen av vårt prosjekt at få behandlingssteder har hatt kontakt med bønder. Noen av de eldste og største institusjonene kunne ikke erindre å ha hatt bønder i behandling, selv om de ligger i store landbruksområder. Distriktpsikiatriske sentre (DPS)

rapporterte også svært få bønder i behandling. Videre viser vårt datamateriale at kommunal rusomsorg finner det utfordrende å nå ut til bønder både forebyggende og i behandlingsøyemed.

Felles for alle informantene er troen på at mange bønder "går under radaren". Både hjelpeapparatet og bøndene selv oppfatter at det eksisterer et betydelig mørketall, og at flere bønder med alkoholbrukslidelse burde ha blitt identifisert og fått hjelp på et tidligere stadium. Noen erfaringer tyder på at bønder ofte oppsøker hjelp for sent, noe som kan føre til at gårdsdriften må oppgis, og i verste fall kan det føre til dyretragedier. Å miste kontrollen kan ha alvorlige konsekvenser for en selvstendig næringsdrivende bonde, som har et stort og variert ansvar. Samtidig er underbehandling av personer med alkohollidelser et generelt samfunnsproblem. Torvik et al. (2018) anslår at kun 7 prosent av de som har et alkoholproblem får behandling.

Behandlingsinstitusjonene gir flere forklaringer på hvorfor få bønder mottar behandling. En vanlig forklaring er at bønder ofte finner det vanskelig å forlate gårdens daglige gjøremål og plikter. Som regel har de mange faste tidsbestemte oppgaver hver dag. En behandler sammenligner dette med kvinners tradisjonelle ansvar for hus og hjem, noe som kan hindre dem i å søke behandling: "*Det kan sammenlignes med hvordan kvinner kan ha vansker med å komme seg bort fra hverdagslivet, en parallell her. I døgnbehandling kunne vi se at 8 av 10 er menn, ved poliklinikk er det kun en liten overvekt av menn.*" (Behandlingsinstitusjon 1).

Videre kan innleggelse på behandlingsinstitusjon føre til tap av førerkort og våpenlisens, noe som kan ha store konsekvenser for gårdsdriften. Flere behandlingsinstitusjoner har erfart at bønder trekker seg fra behandling av frykt for å miste førerkortet, som er essensielt for driften. Helsedirektoratets retningslinjer understreker en restriktiv holdning til faktorer som kan påvirke kjøreevnen.

Ofte oppsøker bønder hjelp først når de står overfor en krisesituasjon. Behandlingsinstitusjoner rapporterer at bøndene som kommer til behandling, ofte kommer sent i avhengighetsforløpet. Et behandlingsopphold i døgnavdeling blir også svært synlig for andre i bygda, noe som kan påvirke sosial status og forlenge steget til å søke hjelp. "*Mange bønder har arvet gården, det er familietradisjoner, og man har en status i bygda. Viktig å være klar over at det lett kan være mye skam forbundet med å ha et rusproblem, og at det vil føre til tap av sosial status. Det kan også være en medvirkende årsak til at så få bønder kommer inn til behandling.*" (Privat behandlingsinstitusjon).

Kommunal rusomsorg påpeker at flere bønder har avhengighetsproblemer enn de som får hjelp, og at de har vansker med å nå ut til denne gruppen. Bønder uten ansettelse utenfor gården mangler den naturlige inngangen til hjelpeapparatet som andre yrkesutøvere har. De som har arbeid utenfor gården, har tilgang til Akan kompetansesenter sine tjenester. Informantene peker også på at bønder ofte mangler kolleger som kan oppdage problemer, og at færre sosiale møteplasser kan øke den psykologiske avstanden til å søke hjelp.

En annen vesentlig faktor er skammen knyttet til avhengighet. I små samfunn blir det mer synlig at man har et problem, noe som kan påvirke det sosiale livet. "*Det kan være utfordrende å sitte på et venteværelse i lag med andre som man kjenner til, eller man er redd for at det skal prates på bygda.*" (Kommunal rusomsorg).

Geografisk avstand i rurale strøk blir også trukket frem som en årsak til få bønder i lokal rusomsorg. Begrenset kollektivtrafikk i slike områder kan være en utfordring for bønder med faste rutiner og mange oppgaver. Rus og psykiatri hører ofte sammen, og personer med angst kan kvie seg for å benytte offentlig transport. "*Det er tidsbesparende om de kommer hit, men vi drar også hjem til dem hvis de ikke kommer hit. Men vi kan ikke kjøre bil med dem, hvis de er ruset er det ikke bra, da kan egentlig alt skje. Skulle gjerne hatt mer tid.*" (Kommunal rusomsorg).

4.3 Økonomi – en usikkerhet for mange

Som nevnt innledningsvis så har landbruket gjennomgått store endringer de siste tiårene, både demografisk og økonomisk. I undersøkelsen Trender i norsk landbruk har de sett en endring og deler opp utviklingen i to perioder, før og etter 2016. Fra 2002 til 2016 så man at andelen bønder som opplevde at økonomien hadde endret seg i en positiv retning økte jevnt. Den trenden snudde i 2016, og nå oppgir en stadig større andel at økonomien går i en negativ retning (Zahl-Thanem og Melås 2022). Også enda tidligere var bønder mindre bekymret for sin økonomi. I Logstein sin sammenlignende undersøkelse var det flere som var bekymret for sin egen økonomi i 2012 sammenlignet med 1981 (Logstein 2020). I flere undersøkelser kommer det frem at mange bønder opplever et stort økonomisk press (Logstein med flere, 2023). Det ene er press på stadig økt produktivitet, og det andre for å tilfredsstille endrede krav i landbruket innenfor HMS og dyrevelferd. Dette medfører ofte store investeringer og økte kostnader. Et annet usikkerhetsmoment er at det er mange faktorer som man ikke rår over som påvirker avling og eller dyrebesetning.

Økonomiske belastninger blir ofte pekt på som en utfordring for aktive bønder. Innad i landbruket er det å være bekymret for sin egen økonomi forbundet med en dårligere mental helse (Logstein, 2016). Fra de kvantitative dataene i undersøkelsen var det mange bønder som nevnte at de hadde store bekymringer knyttet til økonomi, og at dette skaper uro og søvnløshet. I de kvalitative intervjuene kom det frem at et stort økonomisk press bidro til at man følte at man måtte yte langt mer enn forsvarlig. For noen kan dette øke behovet for å 'koble bort' bekymringene og stress. En stor utfordring er at rusmisbruk ofte fører til dårlig økonomi som øker press og bekymringer, og som igjen øker suget etter rusmidler. Både behandlere, tjenestene rundt bønder og bøndene selv peker på denne negative spiralen som svært destruktiv for en som har mye ansvar for dyr og drift.

Dårlig økonomi kan også føre til at man kutter i og ut tjenester og arenaer som er bra for bonden selv, familien og for gårdsdriften. Blant annet at man kutter ut rådgivning og andre ting som faktisk kan bidra til at man kan komme seg ut av den negative spiralen man har kommet i:

«Når jeg ble dårlig så kuttet jeg ut NLR, var medlem der før. Men når økonomien ble dårligere så var det en av tingene jeg måtte kutte i. Det hadde vært vanskelig for dem å fange opp dette, de var jo der så sjelden. Jeg er heller ikke medlem av noen bedriftshelsetjeneste.» (Bonde).

Økonomi vil også ha mye å si for om bonden kan godtgjøre seg av de tiltakene som er tilgjengelige. Økonomisk kompensasjon og betingelser fra NAV opplevdes ikke alltid å møte en bondes situasjon og hverdag. Ofte er egen helse og forsvarlig drift noe man reduserer på når man får utfordringer med økonomien, samtidig kan slike utfordringer ofte følge med misbruk.

Bøndene som har erfaring fra avhengighetsproblematikk, er mest opptatt av at det er vanskelig å ta seg fri fra det daglige gårdsarbeidet. En bonde er som regel selvstendig næringsdrivende, og det betyr som regel at man har arbeidsoppgaver som må utføres på daglig basis. Å ha ansvar alene betyr gjerne også at man ikke automatisk kan finne noen som kan ta over arbeidet når man er borte (Roy, Tremblay og Robertson, 2014).

Mange forteller om problemer med å få avløser som kan avlaste når en selv ikke kan drifte gården, at det er for lite økonomisk rom, og at det er store utfordringer med å være lenge borte dersom man må ha et lengre behandlingsopphold (Logstein med flere 2023). Det er ikke uvanlig at man er avhengig av støtte og hjelp fra et sosialt nettverk utenfor det offentlige.

«Den eneste grunnen til at jeg klarte å reise inn for å få behandling var at jeg fikk hjelp av en kompis som stilte opp for meg sammen med sønnen min, som egentlig var litt for ung, og de tok hånd om all drift mens jeg var borte. Uten dem hadde jeg aldri klart det. De stilte opp i 3 mnd. Jeg var hjemme i helgene og kunne jobbe. Det er 1 ½ time til behandlingsstedet. Og jeg var ferdig til våronna. Måtte legge opp hele opplegget etter det bondelivet. Så vi fikk det til å fungere for meg. Jeg kunne reise frem og tilbake. Og behandleren visste hvordan det var å vokse opp på en gård. Flere av dem var veldig positive for meg. Og de visste at nå blir det press og hadde forståelse for det.»
(Bonde)

Det poengteres også at en bonde har en særstilling i og med mange usikkerhetsmomenter per se, blant annet sykdom hos dyrene, rovdyrangrep, og dårlige avlinger, og kan følgelig stå ovenfor en god del triggersituasjoner samt stress som kan utløse tilbakefall. Det pågår en debatt om bøndernes sykelønn versus tilskudd til avløser som ikke er avklart. Noen påpeker at NAVs håndtering av sykelønn må tilpasses bedre til bøndernes situasjon, og man må få bedre tilgang til avløser-tjenester.

4.4 Betydningen av nettverk og roller som aktørene rundt bonden har

Informantene i denne studien påpekte at det har blitt færre sosiale møteplasser, både uformelle og formelle, i landbruket de siste årene. Dette er knyttet til en nedgang i antallet bønder og en økt digitalisering av samfunnet. Færre gårdsbruk innebærer færre naboer som kan oppdage problemer tidlig. Flere informanter opplevde at strukturene rundt bønderne har endret seg betydelig de senere årene. For eksempel fungerte landbrukskontorene tidligere som naturlige møteplasser der bønderne kunne få fysisk hjelp ved problemer, informantene opplevde ikke at dette var tilfellet nå.

Flere informanter fra landbrukskontorer fremhevet at endrede oppgaver gitt av Statsforvalteren har ført til negative konsekvenser for oppfølgingen av bønderne. Det meste av kommunikasjonen foregår nå digitalt, og det er uttrykt bekymring for at dette kan skape avstand til bønderne og gjøre landbrukskontorene mer til kontrollinstanser. Som en leder ved et kommunalt landbrukskontor uttrykte: "Nå handler landbrukskontorene om effektivitet. Vi har blitt en kontrollinstans for tilskudd, og vi kan hjelpe til med søknader. Vi har fått langt mindre ressurser, og Statsforvalteren har også fått langt mindre ressurser, og et annet fokus. Det er langt mer fokus på hva vi IKKE har ansvar for enn på hva vi faktisk har ansvar for."

Intervjuer med ansatte ved landbrukskontorer viser at de selv finner denne utviklingen lite tilfredsstillende. For å kunne støtte bøndene, ser de behov for å skape et mer personlig forhold mellom instansene og bøndene, og at landbrukskontorene får en annen rolle enn i dag. «Landbrukskontoret har andre oppgaver i dag enn tidligere. Det finnes ikke noen ressurser for oppfølging og forebyggende arbeid. Det er kun administrativt og kontroll» ble det påpekt i et gruppeintervju med informanter fra kommunalt landbruk og andre tjenester.

Tidligere distriktsveterinærer og andre lokale tjenester har også merket denne endringen. Før var det en tettere kontakt både med bøndene og med samarbeidsinstanser. «Før fulgte man mer med på bøndene som man merket hadde problemer, nå slås det hardt ned på av Mattilsynet. Nå er det mer avskilte skott mellom tjenestene. Før hadde vi mer faste rutiner for å møtes og diskutere på dette nivået. Nå foregår dette på høyere nivåer, og mellomsjiktet er mer eller mindre borte. Mattilsynet summerer hvordan det er med dyrene, og starter ikke noe hjelpeapparat, eksempelvis for psykisk helse, for bønder som sliter. Enten kan du ha dyr, eller så kan du ikke» uttalte en tidligere distriktsveterinær.

Kommunal rusomsorg rapporterer om færre sosiale arenaer i distriktene, med lite offentlig kommunikasjon. Oversikten over hvordan innbyggerne har det, har minsket, og det er bekymring for at noen kan falle utenfor systemet. «Det oppleves mer utfordrende å oppnå kontakt med personer enn før, og man var mer informert om hvordan 'ståa var'. Større kommuner fører naturligvis til at man mister noen av de lokale antennene og man har sett at det kan gå ganske langt og bli ganske ille før det skjer noe, ofte så langt at man mister gården» uttalte en representant fra kommunal psykisk helse og rusomsorg.

Informantene i både kvalitative og kvantitative undersøkelser peker på en stor risiko for ensomhet i yrket, noe som kan føre til utvikling av avhengighet. Avhengighetsproblemer kan i sin tur føre til ytterligere isolasjon, noe som igjen øker risikoen for å forbli i en avhengighetssituasjon. En konsekvens av økt sosial isolasjon er at det blir vanskeligere for andre å avdekke at en person sliter psykisk eller har et rusproblem.

Som for andre med rus- og spilleproblemer, er det også for bønder et stort steg å søke hjelp på egen hånd. Bønder har ofte ikke, i motsetning til mange andre arbeidstakere, kollegaer eller en arbeidsgiver som kan oppfatte og aktivere tiltak ved avhengighetsproblemer. En rådgiver eller andre som er innom gården i et profesjonelt

ærende vil ha vanskeligheter med å avdekke at alt ikke er i orden uten en tillitsrelasjon. Private relasjoner er derfor svært betydningsfulle.

Samtidig, mens forutsetningene for naturlige sosiale nettverk har blitt færre, har mulighetene for å delta i digitale nettverk økt. Den geografiske avstandens betydning har minsket, og nettverk som Trygg Bonde og Bondens Nettverk har stort potensial i å støtte bønder som sliter. Disse nettverkene, både organiserte og uorganiserte, kan ha stor betydning for bøndenes velvære og evne til å håndtere utfordringer.

4.5 Pårørende av personer med et avhengighetsproblem i landbruket

Når en bonde har en avhengighetsproblematikk, påvirker dette i stor grad også den nærmeste familien, spesielt dersom de bor på gårdsbruket. Studier og erfaringer innen rusomsorgen viser at det er svært viktig å være oppmerksom på de pårørendes behov og å tilby hjelp til denne gruppen (Birkeland, 2019). I følge Helse- og omsorgsloven fra 2011, er helsetjenestene på ulike nivåer lovpålagt å ivareta pårørende (Birkeland & Weideman, 2015).

Generelt er situasjonen for pårørende til personer med rusmiddelproblemer meget utsatt. Birkeland og Weideman (2015) finner i sin undersøkelse, i tråd med andre studier, at pårørende ofte opplever dårlig helse, svekkede familieband og sosiale relasjoner, redusert arbeidsevne og manglende trygghet. Pårørende i landbruket befinner seg ofte i en enda mer sårbar situasjon ettersom samboerskapet eller ekteskapet er tett sammenvevd med både bolig og arbeidsplass, samt livsstil. Dette kan føre til en stor følelse av maktesløshet, og den sammenvevde situasjonen gjør at pårørende i landbruket sannsynligvis vil trenge flere samtidige tiltak rettet mot livsområder som nettverk, bolig, helse, økonomi og arbeid/aktivitet.

Det at det er et stort steg for personer med avhengighetsproblemer å søke hjelp på egenhånd, kombinert med at bønder ofte mangler det støtteapparatet som andre arbeidstakere har, gjør at pårørende kan være den viktigste katalysatoren for å aktivere privat nettverk og hjelpeapparat. Likevel er det ikke en selvfølge at dette skjer. Birkeland og Weideman (2015) refererer til Helsedirektoratet (2012), Meld. St. 30 (2012), som påpeker at de pårørende kan være en ressurs, men at de selv også vil ha behov for opplæring, råd, veiledning eller behandling i denne prosessen.

I dette prosjektet ble en pårørende til en bonde med rusavhengighet intervjuet. Hennes opplevelser illustrerer de utfordringene pårørende står overfor. Hun hadde

liten tro på at den kommunale rusomsorgen kunne hjelpe ektefellen, men ønsket bedre oppfølging fra fastlegen da hun tok motet til seg og henvendte seg dit: *«For meg ble det en uholdbar situasjon, og jeg prøvde å søke hjelp til ham. Jeg ringte fastlegen hans, men det var ikke noe hun kunne gjøre, hun kunne ikke gjøre noe før han ba om hjelp selv. (...) Jeg kontaktet aldri den lokale rusomsorgen, det var liten vits i det fordi han nektet selv. Og jeg følte at det han trengte ikke kunne fås der. Hans problem, og hans personlighet gjorde at han måtte få skikkelig ordentlig hjelp. (...) Hun (fastlegen) burde ha visst at denne typer hjelp er noe som ikke er så lett å ta tak i, det kostet meg mye å ringe for å spørre om hjelp. Det hadde vært fint å ta det derifra. Jeg visste egentlig ikke om alle tilbudene som fantes, men de burde ha opplyst meg om det.»*

Ifølge Norske Kvinners Sanitetsforening tar det i gjennomsnitt 18 år fra pårørende reagerer til personen med avhengighetsproblemer søker hjelp. Dette betyr at pårørende ofte lever lenge i en nedbrytende situasjon, noe som kan være svært vanskelig å bryte ut av. Som pårørende i undersøkelsen uttrykte det: *«Vi holdt maska begge to i lokalmiljøet, det var vanskelig å prate om, og vi ville jo fremstå som normale, og vi ville ikke at noen skulle gå og prate om oss 'på bygda'. (...) Jeg reiste stort sett fra alt sammen vi hadde bygget opp. Han sto igjen med det meste av verdier, og alle mine arbeidstimer og innsats og annet ble igjen der. Det var mange, mange års arbeid.»*

Denne dyptgripende sammenhengen mellom privatliv og arbeid i landbruket understreker behovet for omfattende og tilpassede støttetiltak for både bønder og deres pårørende, for å kunne ivareta helheten av deres livssituasjon og sikre nødvendig hjelp.

4.6 Helhetlig tilnærming er viktig for bønder med avhengighetsproblematikk

Informantene vektlegger nødvendigheten av å ta hensyn til bondens helhetlige situasjon når hjelpetiltak for avhengighetsproblematikk skal utformes. Bønder kan i mange tilfeller trenge flere ulike tiltak som må koordineres på tvers av ulike områder som mental helse, daglige praktiske oppgaver, økonomi, dyrehelse, og pårørendeproblematikk. Dersom de ulike faggruppene og instansene samarbeider på tvers, vil dette underlette og optimalisere arbeidet overfor målgruppen. En informant fra kommunal rusomsorg fremhever: *«Det er ofte lange prosesser for å få dem inn i riktig behandling. Hvis vi kun jobber sektorvis, blir det ofte ikke søkt om den riktige hjelpen. Vi er nødt til å tenke helhetlig, særlig i sårbare situasjoner.»*

Et godt samarbeid mellom hjelpeinstansene krever både kunnskap om hverandres fagfelt og tillit til hverandre. Flere informanter etterlyser mer kontakt mellom de ulike instansene: «*Det er viktig for samarbeid å bli kjent på tvers av instanser, ellers sitter man mye på sin tue og jobber*» (kommunalt hjelpeapparat). En annen informant sier: «*Kunne vært nyttig om vi kunne ha jobbet mer med landbrukskontoret, det gjorde vi tidligere. Det er ikke noen tiltak for å skape relasjoner med andre. Før når vi hadde kontorer ved siden av hverandre, var det lettere. Det er jo så sårbart, så det ville gjort det lettere. For mange i tjenestene vår er landbruket litt fremmed*» (kommunalt hjelpeapparat).

Tidligere forskning har vist at for å skape tillit mellom instanser er det en stor fordel å bli kjent med hverandre, både faglig og sosialt, også for å forstå hva de ulike fagfeltene kan bidra med inn i et samarbeid (Winsvold, 2011). Både i denne undersøkelsen og i Winsvolds tidligere studie om samhandling beskriver informantene hvordan fruktbare samarbeid ofte har oppstått etter å ha møtt hverandre på seminar eller større samlinger. I denne undersøkelsen er det sjelden at informantene opplever taushetsplikten som et problem, og at de nesten alltid fikk tillatelse til å ta kontakt med andre faggrupper og til å skape et nettverk rundt en person som behøver hjelp. Rådgivere innen landbruket kan ha utfordringer med å avdekke at noe er galt ved korte og sjeldne besøk. Likevel kan de, med riktig kunnskap, bistå med praktisk informasjon om avhengighetsproblematikk.

En bonde står overfor mange usikkerhetsmomenter som tidligere nevnt, som sykdom hos dyr, rovdyrangrep, flom, tørke og dårlige avlinger. Disse faktorene kan være triggersituasjoner og stressfaktorer som kan utløse drikking eller tilbakefall. Dette understreker behovet for en helhetlig vurdering av bondens situasjon. Uten tilgang på et privat nettverk er det i tillegg avgjørende at man får hjelp til helhetlig gårdsdrift som inkluderer både praktiske og administrative oppgaver.

Kapittel 5. Evaluering

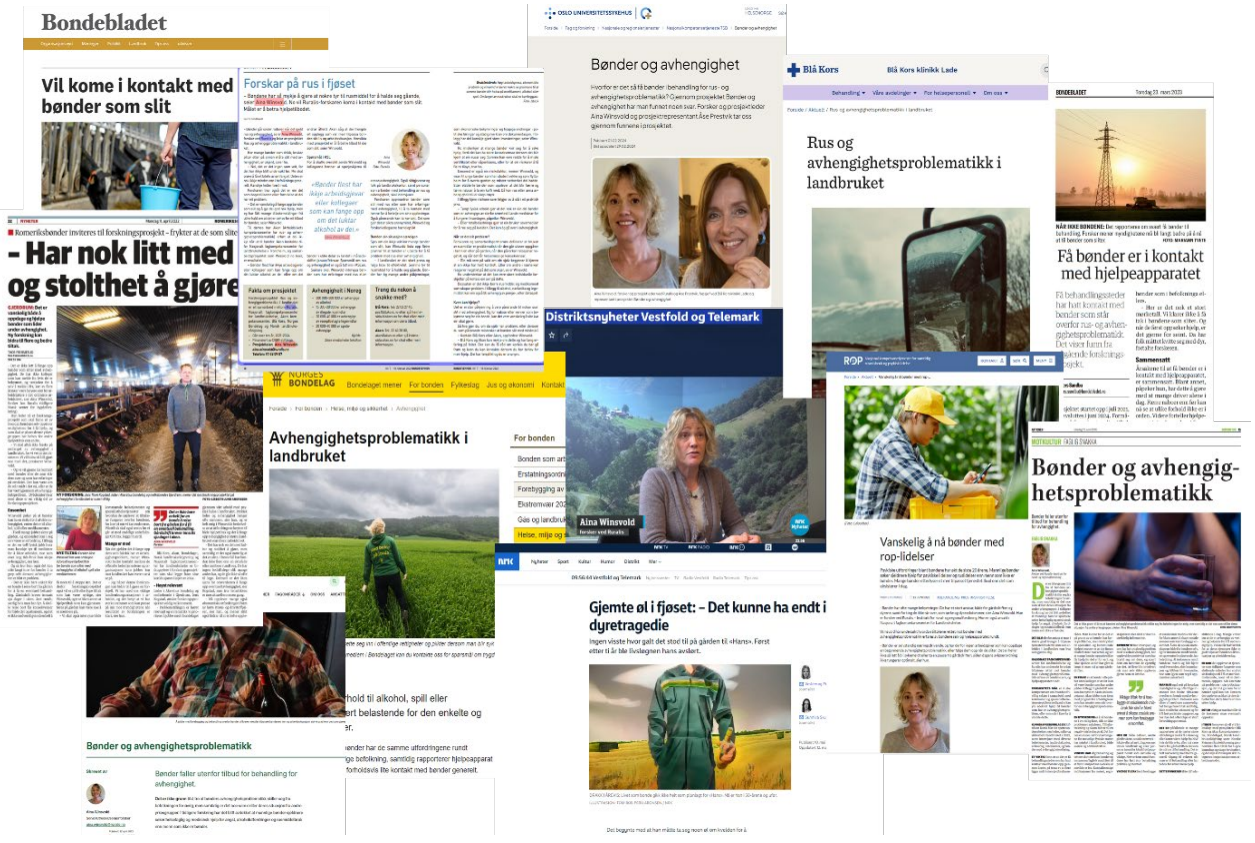
5.1 Formidling av resultater

En helt sentral oppgave i prosjektet har vært å nå bredt ut med den nye kunnskapen fra undersøkelsen, og å skape bevissthet om temaet. Vi har gjennom flere kanaler, både underveis i prosjektet og etter prosjektslutt, formidlet til ulike faggrupper og miljøer. En stor fordel med den brede sammensetningen av prosjektgruppen er at denne har forgreninger til helt ulike arenaer som ofte ikke har naturlige møteplasser. Blant annet innenfor spesialisthelsetjeneste, frivillig sektor, landbruksorganisasjoner og landbruksrådgivere, samt kommuner.

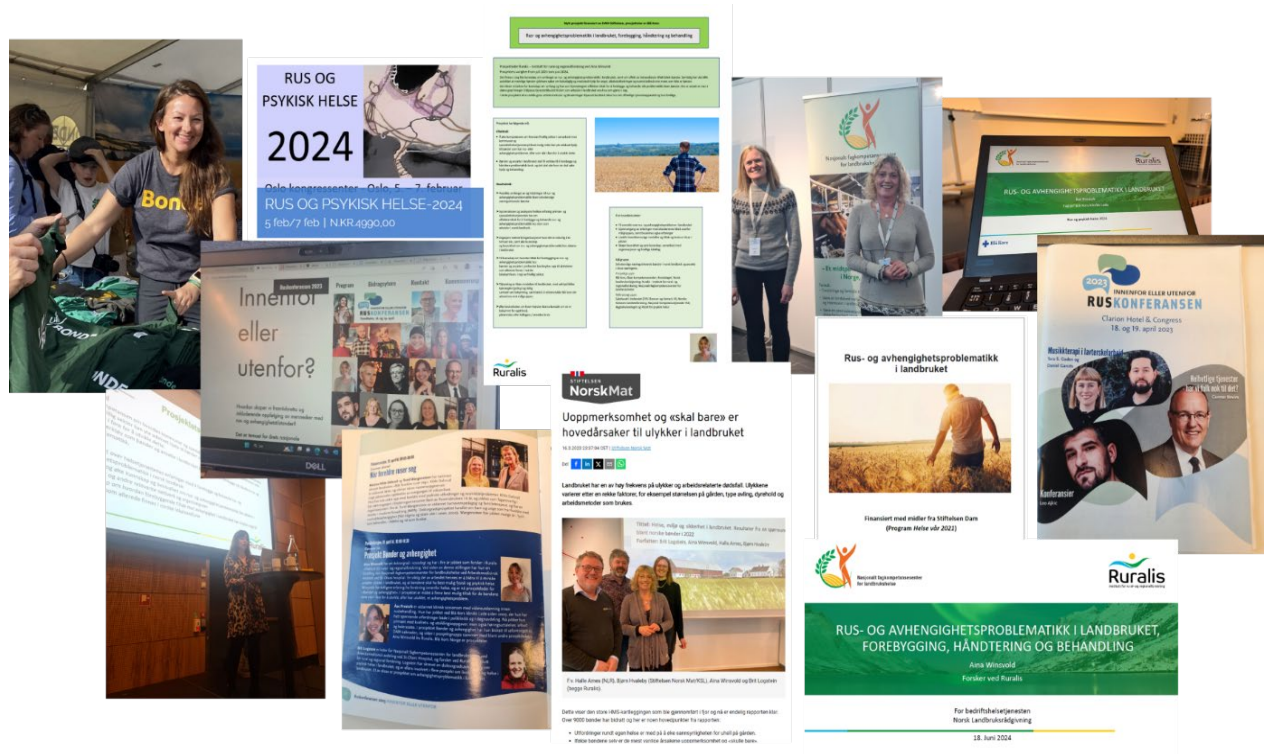
Det at tematikken ikke hadde fått oppmerksomhet tidligere gjorde at medieinteressen har vært forholdsvis stor. Videre har vi presentert ved to store konferanser om rus og psykisk helse, og har hatt en rekke presentasjoner for ulike faggrupper. Vi har også aktivt produsert vårt eget opplysningsmateriale. Tilbakemeldingen fra andre innenfor dette fagområdet har vært at det er en viktig problemstilling å bli bevisst, og noe som har blitt oversett tidligere.

Vi har laget en oversikt over formidlingen av prosjektet og dets resultater både som visuell illustrasjon og i tabell-format, kategorisert etter type av formidling.

Prosjektet i media:

Presentasjoner av prosjektet i ulike fora:

Tabell 6: Formidling av prosjektet via eksterne presentasjoner

Arrangement	Tittel	Foredragsholder
Helse i Norsk Landbruk, Frokostseminar i regi av Gjensidige og Ruralis, 16. mars 2023	Rus- og avhengighetsproblematikk i Landbruket, forebygging, håndtering og behandling	Aina Winsvold
Ruskonferansen 2023 18.-19. april 2023	Bønder og avhengighet	Åse Prestvik, Aina Winsvold og Brit Logstein
Ruskonferansen 2023 Poster og stand 18.-19. april 2023	Bønder og avhengighet	Prosjektgruppen: Halle Arnes, Trygve Myhren, Karin Tuvmarken, Åse Prestvik, Aina Winsvold, Line Hildrum, Brit Logstein
Rus og Psykisk helse 2024	Rus- og avhengighetsproblematikk i Landbruket	Åse Prestvik
Produksjon av brosjyre	Rus- og avhengighetsproblematikk i Landbruket	Prosjektgruppen
Presentasjon for Landbruksrådgivere 9. oktober 2023	Rus- og avhengighetsproblematikk i Landbruket, forebygging, håndtering og behandling	Prosjektgruppen
Presentasjon for Bedriftshelsetjenesten (NLR) 18. juni 2024	Håndtering av Rus- og avhengighetsproblematikk i Landbruket	Aina Winsvold
Presentasjon Arbeidsmedisinsk avdeling, St Olavs hospital	Presentasjon av prosjektet og utveksling av erfaringer med og tilpasninger for målgruppen	Åse Prestvik

Tabell 7: Formidling av prosjektet i medier:

Type medier	Tittel og adresse på nett	Forfatter/ Intervjuet
NRK	Gjemte øl i fjøset: – Det kunne ha endt i en dyretragedie. (NRK 10. mai 2023) https://www.nrk.no/vestfoldogtelemark/ny-forskning-pa-rus-og-alkoholmisbruk-blant-bonder-1.16352611	Prosjektgruppe/ Veslemøy Prøis og Sunniva Skurtveit
Bondebladet	Få bønder er i kontakt med hjelpeapparatet. (Bondebladet. 23. mars 2023) https://redir.opoint.com/?key=qxEwRR2mIVhNcxrrbcVK	Aina Winsvold
Nationen	Forskning: Bønder som sliter med helsa får sjelden hjelp. (Nasjonen 18. Mars 2023) file:///C:/Users/AinaWinsvold/AppData/Local/Microsoft/Windows/INetCache/Content.Outlook/NJRP5MNJ/2023-03-18_Nasjonen_-_2023-03-18_print.pdf	Aina Winsvold
Norsk Mat	Uoppmerksomhet og «skal bare» er hovedårsaker til ulykker i landbruket. (NTB kommunikasjon 16. mars 2023) https://kommunikasjon.ntb.no/pressemelding/17960050/uoppmerksomhet-og-skal-bare-er-hovedarsaker-til-ulykker-i-landbruket?publisherId=9442021	Prosjektgruppen og Bjørn Hvaleby
Aktuelt i Landbruket/ Bondevennen	Forskar på rus i fjøset (23. februar 2022) https://redir.opoint.com/?key=Z6rxD0aAjdKfw48BgU4k	Siv Undheim/ Aina Winsvold
Nationen – Faglig snakka	Bønder og avhengighetsproblematikk (Nasjonen 12. april 2023) https://redir.opoint.com/?key=EGrhx8kStTnai3A5O4m3	Aina Winsvold
Bondebladet	Få bønder er i kontakt med hjelpeapparatet. 23 mars 23 https://redir.opoint.com/?key=qxEwRR2mIVhNcxrrbcVK	Anders Sandbu/ Aina Winsvold
Nasjonen	Bønder som sliter med helsa, får sjelden hjelp. 18 mars 2023 file:///C:/Users/AinaWinsvold/AppData/Local/Microsoft/Windows/INetCache/Content.Outlook/NJRP5MNJ/2023-03-18_Nasjonen_-_2023-03-18_print.pdf	Erlend Haug/ Aina Winsvold
Nasjonen	Ny studie skal hjelpe bønder med rusproblemer (Nasjonen 18.juni 2021)	Fredrik Borchgrevink Lange/

	<u>Prosjekt skal se på rusmiddelbruken hos norske bønder - Nationen (opoint.com)</u>	Aina Winsvold og Brit Logstein
Bondebladet	Vil komme i kontakt med bønder som slit (Bondebladet 4. mars 2022) https://www.bondebladet.no/landbruk/vil-kome-i-kontakt-med-bonder-som-slit/	Anders Sandbu/ Aina Winsvold
Romerriksbladet	Har nok litt med stolthet å gjøre. (Romerriksbladet 1. april 2022) https://www.aid.no/aid/logg_inn/www.rb.no?context=ancona&intent_id=63960aad-5ed0-4312-9739-3d041265cd46&intent_type=login&requestedUrl=https%3A%2F%2Fwww.rb.no%2Ftilbud%3FrequestedUrl%3Dhttps%253A%252F%252Fwww.rb.no%252Fro-meriksbonder-inviteres-til-forskningsprosjekt-frykter-at-de-som-sliter-med-alkohol-ikke-far-hjelpen-de-trenger-har-nok-litt-med-kultur-og-stolthet-a-gjore%252Fs%252F5-43-1762759%26access_features%3Dall%252Cnewspaper%252Cpluss%26require_login%3Dtrue%26source%3Dincentive%26ns_mchannel%3Dfbm.incentiv%26ns_campaign%3Dfbm.WEB&ts=1711377672	Thor Fremmerlid/ Aina Winsvold
Norsk Landbruk	Skal studere bønder, rus og behandling (Norsk Landbruk 26. august 2021) https://www.norsklandbruk.no/skal-studere-bonder-rus-og-behandling/s/5-152-67387	Knut Houge/ Aina Winsvold

Tabell 8: Formidling av prosjektet via tv, podkast, film og brosjyrer:

Type medie	Tittel	Ansvarlig organisasjon
NRK TV	Ny Forskning om Bønder og rus 10 mai 2023 https://tv.nrk.no/serie/distriktsnyheter-frac-vestfold-og-telemark/202305/DKVT99051023/avspiller	NRK
Podkast	Bondens alkoholproblem utviklet seg i ensomhet – Podkasten #TaPraten – Akan Spotify, Apple, og Akan kompetansesenter	Akan kompetansesenter
Opplysningsfilm	Avhengighet - Norges Bondelag (bondelaget.no)	Norges Bondelag
Brosjyre til helsepersonell (via RusInfo)	Rus og avhengighetsproblematikk i landbruket	Prosjektgruppen
Brosjyre til Bønder/ pårørende (via RusInfo)	Rus og avhengighetsproblematikk i landbruket	Prosjektgruppen

Tabell 9: Annen formidling (blant annet hjemmesider og nyhetsbrev):

Hvor	Tittel	Forfatter/ Intervjuet
Oslo Universitetssykehus, TSB	Bønder og avhengighet. 1. februar 2024 https://oslo-universitetssykehus.fnsp.nhn.no/fag-og-forskning/nasjonale-og-regionale-tjenester/tsb/bonder-og-avhengighet/	Åse Prestvik Aina Winsvold
Gjensidige	Bønder med rusproblemer kan miste hele livsgrunnlaget. Nettartikkel 2023. https://www.gjensidige.no/godtforberedt/content/bonder-med-rusproblemer-kan-miste-hele-livsgrunnlaget	Aina Winsvold
Nasjonal kompetansetjeneste for samtidig rusmisbruk og psykisk lidelse	Vanskelig å nå bønder med rop-lidelser. 13. juni 2023 https://rop.no/aktuelt/vanskelig-a-na-bonder-med-rop-lidelser/	Aina Winsvold

Akan kompetansesenter	<u>Rus i landbruket: - Flere mistenker at bønder ikke får den hjelpen de trenger Akan.no</u>	Trygve Myhren
Blå Kors	Uoppmerksomhet og «skal bare» er hovedårsaker til ulykker i landbruket 16. mars 2023 <u>Rus og avhengighetsproblematikk blant bønder i landbruket (blakors.no)</u>	Åse Prestvik
	https://kommunikasjon.ntb.no/pressemelding/17960050/uoppmerksomhet-og-skal-bare-er-hovedarsaker-til-ulykker-i-landbruket?publisherId=9442021	
Ruralis	<u>Bønder og avhengighetsproblematikk - Ruralis</u>	Aina Winsvold
Bondelaget	https://www.bondelaget.no/for-bonden/helse-miljo-og-sikkerhet/fa-hjelp/	Line Hildrum
RUSinfo	Samarbeid om informasjonsmateriale for bønder. RusInfos nye nettsider https://rusinfo.no/aktuelt/bonder-rus-og-parorende/	Prosjektgruppen

Tabell 10: Faglig Publisering:

Type	Tittel	Forfattere
Ruralis-rapport R-1/23 På oppdrag av Norsk Mat	Helse, miljø og sikkerhet i landbruket. Resultater fra en spørreundersøkelse blant norske bønder i 2022.	Brit Logstein, Aina Winsvold, Halle Arnes, Bjørn Hvaleby. (2023)
Ruralis Sluttrapport / Stiftelsen DAM	Sluttrapport for helseprosjekt: Rus- og avhengighetsproblematikk i landbruket, forebygging, håndtering og behandling	Aina Winsvold, Brit Logstein, Åse Prestvik, Line Hildrum, Halle Arnes, Trygve Myhren, Karin Tuvmarken

5.2 Endring av arbeidsmetoder i hjelpeapparat og relevante organisasjoner

Et flertall aktiviteter som presentasjoner, foredrag og bruk av media, har ført til økt bevissthet om spesifikke utfordringer som en bonde kan stå ovenfor dersom denne har utviklet en rusproblematikk. Dette har blitt formidlet til ulike faggrupper som arbeider i og for landbruket, og innenfor helsesektoren. En større bevissthet rundt dette vil sannsynlig bidra til å møte denne problematikken på en mer årvåken og bedre måte enn tidligere.

Organisasjonene i prosjektet er helt sentrale aktører for bønder som har et avhengighetsproblem, og disse har, takket være den kunnskapen som har kommet

frem i prosjektet, endret sine tilnæringer til denne problematikken. Vi vil videre liste opp de endringene som organisasjonene har gjort internt.

Blå Kors har hatt en meget aktiv rolle i prosjektet og hatt flere presentasjoner om tematikken og jobbet med formidling til kommuner og i diverse fora. De har publisert resultater fra prosjektet på nasjonale og lokale hjemmesider, og hatt løpende muntlig orientering om prosjektet i allmøtene ved Blå Kors klinikk Lade i Trondheim. De planlegger mer kursing av ansatte i Blå Kors, samt å presentere resultater på Blå Kors sin nasjonale nettverkskonferanse i november 2024. Særlig ved Blå Kors klinikk Lade, hvor medarbeider i prosjektgruppen arbeider, har man fått økt bevissthet om bønders særegne situasjon, herunder opplevde hinder som førerkort, fravær fra gården ved innleggelse og mangler i avløserordningen. I og med erfaring med at bønder trekker seg fra behandling på grunn av risiko for inndragelse av førerkort, har Blå Kors nå sendt et innspill til flere ansvarlige departement hvor en etterspør mer fleksibilitet rundt dette, uten at det skal gå på akkord med trafikksikkerheten.

Blå Kors ser en mulighet i at det *utadvendte sykehuset*, hvor spesialisthelsetjenesten tilbyr pasienter å komme hjem til dem eller møte dem på et annet sted nærmere der de bor, legger opp til en bedre tilnærming til bønder. De har også økt sine tilbud om digital behandling både individuelt og i gruppe, og tror dette også kan være aktuelt for å imøtekomme de beskrevne utfordringene. I det en bonde kommer i behandling, er de nå svært bevisste på en helhetlig tilnærming som dekker flere livsområder. De vil, blant annet påse en systematisk involvering av pårørende slik at hele familien får hjelp, noe som forventer å trygge økt rusmestring på sikt. Å kunne komme til døgninnleggelse tilpasset sesongene med minst aktivitet i gårdsdriften, og å tilrettelegge for hjemreiser ved behov, er også helt sentralt for at bønder skal dra nytte av intensive behandlingstiltak.

Akan kompetansesenter har holdt kurs for sine medarbeidere og samarbeidspartnere om hvordan de kan og bør spisse arbeidet mot selvstendig næringsdrivende bønder. I tillegg har de etablert løpende oppfølging i rådgivergruppen og kommunikasjonsavdelingen med vekt på å drøfte henvendelser til deres veiledningstjeneste fra landbruksnæringen, og de jobber aktivt med hvordan de i enda større grad kan nå ut med sitt budskap til landbruket. Akan kompetansesenter har også endret sin arbeidsmetode ved at de tilpasser modellen ('Akan på 1-2-3') til næringen og enkeltpersonforetak, da beskrevet slik:

1. Tydelig og uttalt holdning til rusmiddelbruk og spill (policy), forankret i relevante organisasjoner og nettverk. Her må det framkomme at de som utvikler problematisk bruk tilbys hjelp og blir ivaretatt.
2. Ressurspersoner i de respektive organisasjonene og nettverkene tar samtaler ved bekymring om rusmisbruk og er tilgjengelige for samtaler. De har kunnskap og kan videreformidle informasjon om tilgjengelige ressurser/ressurspersoner, inkludert Akans veiledningstjeneste
3. Hjelpetiltak/behandling og oppfølging med fokus også på opprettholdelse av drift og arbeidstilknytning. Det må defineres hvem som skal ha oppfølgingsansvaret.

Akan kompetansesenter har i tillegg aktivt spredt kunnskap om landbrukssatsingen på egne nettsider i tillegg til i sosiale medier (LinkedIn og Facebook). De har publisert intervjuer og laget podkast med en av bøndene som har stilt opp i undersøkelsen, der for øvrig også Ruralis og Blå Kors deltok. Akan har også hatt kontakt med Landbrukstjenester som har ansvar for mange av avløserne i landbruket. De videreutvikler nå denne kontakten.

Norsk Landbruksrådgivning har jobbet mye med bevisstgjøring av sitt omfattende kontaktnett om tematikken underveis i prosjektperioden. De har arrangert opplæringsseminarer om hvordan man bør være oppmerksom og møte en bonde med avhengighetsproblematikk både for sine HMS-rådgivere og for sine samarbeidende bedriftshelsetjenester. Deres rådgivere skal nå bruke den nye kunnskapen inn i sitt arbeid ute på gårdsbrukene i møte med bøndene. De vil også fortsette med å bevisstgjøre sine samarbeidspartnere og andre landbruksaktører om utfordringer som kan møte bønder med avhengighetsproblematikk, og om tilgjengelig behandling og hjelp. Norsk Landbruksgivning opplever at for dem har den kunnskapen som har oppstått i møtet med hjelpeapparatet under prosjektarbeidet vært svært nyttig for deres videre arbeid med bønder.

Norges Bondelag stadfester at de gjennom dette prosjektet har fått helt ny kunnskap og bevissthet rundt rus-forebyggende og -behandlende arbeid, noe som organisasjonen skal ta med seg videre i sitt lokallagsarbeid. I dag er prosjektet blant annet integrert i arbeidet som pågår med oppdatering og relansering av nettsiden 'Tryggere Sammen'. Denne nettsiden er ment som en ressurs inn i beredskapsarbeidet på norske gårder, hvor siden byr på informasjon om hvordan man som bonde skal møte risiko- og sårbarhetsbildet i dagens samfunn. Videre vil prosjektets opplysningsfilm om avhengighetsproblematikk i landbruket ligge på deres hjemmeside, og inngå som kursmateriale under opplæringsksamlinger for

organisasjonens 540 lokallag over hele landet. Filmen, som er basert på erfaringene til en av informantene i undersøkelsen, har blitt produsert i regi av Norges Bondelag og er ment å gi håp til bønder som står ovenfor en avhengighetssituasjon, samt å opplyse om mulighetene for hjelp. Norges Bondelag har opplevd stor nytteverdi også når det kommer til å knytte kjennskap og danne nye relasjoner til nye faggrupper, og det anses som svært nyttig å kunne bringe disse kontaktene og ressursene videre ut til hvert enkelt gardsbruk og bonde.

Norske Kvinners Sanitetsforening (NKS) vil fortsette sin informasjonsvirksomhet med ekstra fokus på tematikken ut til sine lokallag. NKS Veiledningssenter er et samtaletilbud til pårørende til mennesker med rusmiddellidelse og/eller psykisk lidelse/spillavhengighet og møter pårørende i alle samfunnslag og yrkesgrupper. De har ikke noen oversikt over hvor mange de møter til samtale som er pårørende til bønder, men et anslag fra dem er et 20-talls per år. I enkelte tilfeller har rusmiddellidelsen i tillegg vært knyttet til psykisk lidelse herunder spill-avhengighet, og bonden den pårørende er knyttet til har spilt bort 'både gård og grunn'. Resultatene fra dette prosjektet vil bli en del av undervisningen under opplæringsseminar for de ansatte. Norske Kvinners Sanitetsforening vil nå etter prosjektslutt ha inkludert denne kunnskapen og tematikken i foredrag og informasjonsmøter til sine lokalavdelinger.

5.3 Effektmål vurdert opp mot kvaliteten på resultatene

Dette er et helseprosjekt hvor Stiftelsen DAM har som formål å fremme levekår, fysisk og psykisk helse, mestring, livskvalitet og eller sosial deltakelse. Vurdert opp mot både Stiftelsen DAM sin målsetting, og vårt hovedmål, er det enighet i prosjektgruppen som består av aktører fra både landbruket og helsesektoren at kvaliteten på resultatene som er fremkommet er gode og at effektmålene er nådd.

En variert metodikk med bruk av spørreundersøkelser, personlig intervju og gruppeintervju, samt involvering av en rekke informanter fra ulike organisasjoner og fagmiljø tilhørende russektoren og landbruket, samt bønder og deres pårørende, har gitt et svært godt grunnlag for å bygge kunnskap om hvordan man kan forbedre arbeidet opp mot bønder som står ovenfor en avhengighetsproblematikk. For å nå ut til landbruket og bøndene med ny kunnskap, og implementering av tiltak, har vi arbeidet tett sammen med en rekke aktører med ansvar innen rusbehandling og forebygging, og funnet gode og effektive arenaer for formidling. Gjennom flere aktiviteter har vi også nådd ut til hjelpeapparatet og relevante aktører rundt bonden og dennes pårørende. Tilbakemeldinger både fra landbruksmiljøet og fra det

«akademiske rusfeltet» er at dette er et viktig område som til nå har vært oversett, og at prosjektet har løftet frem en ny bevissthet.

Et annet effektmål som gikk ut på å skape bevissthet om at bønder står ovenfor andre utfordringer enn andre yrkesgrupper, har vi også lykkes meget godt med. Ikke minst fordi vi har presentert en problematikk som ikke har fått oppmerksomhet tidligere. Dette har skapt stor interesse for undersøkelsen. Gjennom de ulike publiseringskanalene har vi nådd ut til både en stor andel av bønder og til ansatte innenfor rusomsorgen, samt til allmenheten. Dette har vi gjort blant annet gjennom å publisere resultatene og problematikken via:

- Podkast
- En egenprodusert film i regi av Norges Bondelag
- Kronikk (Faglig snakka artikkel i Nationen)
- Seminar for forsikringsbransje med flere involverte aktører
- Opplæring av landbruksrådgivere i Norsk Landbruksrådgivning
- Seminar for Norsk landbruksrådgivnings nyetablerte bedriftshelsetjeneste
- Oppslag på ROP (Nasjonal kompetansetjeneste for samtidig rusmisbruk og psykisk lidelse) sin hjemmeside
- Et flertall medieoppslag i ulike aviser, og i NRK TV.
- Kunnskapen har blitt integrert i oppgraderingen til Tryggere Sammen -en nettressurs for lokallag i Norges Bondelag
- Oppslag på alle prosjektdeltakernes nettsider
- Presentasjoner på store konferanser: Rus og Psykisk helse 2024 og Ruskonferansen 2023
- Poster på Ruskonferansen 2023
- Egenprodusert brosjyre om prosjektet
- Etablert samarbeid med RusInfo som vil videreføre informasjon og ha en egen nettside rettet mot bønder, basert på kunnskapen opparbeidet i prosjektet
- To forskningsrapporter

5.4 Verdi for målgruppe og samfunn

Verdi for målgruppen: Alkoholbruk er en av de viktigste risikofaktorene for tap av friske leveår i befolkningen, og er i tillegg årsak til en rekke helseproblemer og sosiale problemer for både brukeren og pårørende. Andre former for avhengighet kan også føre til økonomisk ruin og få store personlige konsekvenser. Bønder har i liten grad oppsøkt hjelpeapparatet for avhengighetsproblematikk, hverken i frivillig eller offentlig sektor. Det har stor verdi å forbedre og tilpasse informasjonsarbeidet rettet mot bønder og deres pårørende, noe som kan føre til at de motiveres til å søke hjelp

dersom de står ovenfor en avhengighetsproblematikk. Videre har det stor verdi å ha et bevisst hjelpeapparat rundt bøndene slik at de kan tilpasse sine tiltak og modeller ovenfor de bøndene som behøver hjelp. Ved å bedre det forebyggende arbeidet, og få målgruppen til å søke hjelp så tidlig som mulig, samt tilpasse tiltakene, vil de negative konsekvensene av avhengighet kunne reduseres. Dette vil ha stor verdi for den enkelte bonde, for familiene, for eventuelle dyr som bonden har, og for lokalsamfunnet. Det ligger også en stor verdi i at de organisasjonene som deltar i prosjektet, som er svært viktige aktører for en bonde med avhengighetsproblematikk, nå har spisset arbeidet sitt ovenfor denne gruppen bønder.

Verdi for samfunnet: Prosjektet har styrket bevissthet og kunnskapsgrunnlaget om rus- og avhengighetsproblematikk i landbruket. Denne kunnskapen bidrar til at man i større grad kan målrette innsatser for forebygging og tidlig(ere) intervensjon. Tidlig innsats overfor bønder som står ovenfor avhengighetsproblematikk bidrar til økt livskvalitet, hindrer potensielle dyrevelferdstragedier og hindrer frafall fra arbeidslivet. Styrking av kompetanse og tjenesteutvikling (kurs / kompetansetiltak, oppfølging og behandling) bidrar til at også familier som berøres av rusmiddelproblemer kan få den hjelp og støtte de trenger. Det arbeidet som er gjennomført vil derfor kunne bidra til økt livskvalitet og store samfunnsøkonomiske besparelser.

5.5 Overføringsverdi til andre målgrupper

Resultatene har stor overføringsverdi til andre målgrupper innenfor primærnæring og selvstendige næringsdrivende. Det er en stor utfordring å nå ut til personer som ikke har kollegaer, og som ikke har daglig kontakt med andre i sin yrkesutøvelse. Relevante andre målgrupper kan blant annet være fiskere og skogbrukere. Dette prosjektet viser hvilke utfordringer som kan oppstå, og hvordan hjelpeapparatet bør ta hensyn til flere aspekter når man igangsetter tiltak.

Kapittel 6. Konklusjon og videreføring av prosjektet

Prosjektets hovedmål har vært å øke kompetansen om hvordan frivillig sektor i samarbeid med kommuner og spesialisthelsetjeneste på best mulig måte kan yte adekvat hjelp til bønder som har rus- eller avhengighetsproblemer, eller som står i fare for å utvikle dette. Videre at bønder og ansatte i landbruket er satt i stand til å forebygge og håndtere problematisk bruk, og vet hvor de skal søke hjelp og behandling.

For å nå dette målet har det vært av stor betydning å synliggjøre en målgruppe som i utgangspunktet har vært lite synlig, samt å skape økt bevissthet rundt problemene som kan oppstå dersom en bonde lider av et avhengighetsproblem. Denne undersøkelsen avdekker at det generelt har vært begrenset kunnskap om hvordan man bør håndtere avhengighetsproblematikk innen landbruket, og om hvordan støtteapparatet fungerer og bør fungere for denne gruppen. Både spesialisthelsetjenesten og de kommunale tjenestene rapporterer om relativt lite kontakt med bønder generelt. En utbredt oppfatning er at det eksisterer et betydelig mørketall, og at det er behov for å tilpasse tjenestetilbudet som bedre tar hensyn til bønders spesifikke livssituasjon

For bønder vil tilgang til behandling og hjelp fortone seg annerledes enn om man bor i en by eller på større tettsteder, eller om man har et annet yrke. Eksempler på dette inkluderer større geografisk avstand til rusomsorg og relevante helseinstitusjoner i rurale områder, samt at bønder i sin yrkesutøvelse har mindre sosial omgang med kollegaer og i mindre grad er en del av et arbeidsfellesskap. Det kan også være vanskelig å ta seg fri fra den daglige gårdsdriften, og de vil være mer utsatt ved tap av førerkort. Videre er bønder spesielt sårbare ved tap av førerkort.

I landbruket finnes det også noen spesifikke risikofaktorer. Mange bønder opplever et høyt arbeidspress, økonomiske bekymringer og usikkerhet knyttet til forutsetninger for drift. Det rapporteres også om høyere grad av psykiske helseutfordringer blant bønder sammenlignet med andre yrkesgrupper, samtidig som de i mindre grad søker hjelp. Ensomhet i landbruket utgjør en bekymring. En bonde som driver alene, og utvikler en alkoholavhengighet, kan være spesielt utsatt for eskalerende misbruk, da det er færre naboer som kan oppfatte at noe er galt. Økonomiske utfordringer kan videre føre til at bønder unnlater å søke rådgivning eller annen støtte som kunne ha hjulpet dem ut av en negativ spiral, noe som igjen kan ha alvorlige konsekvenser for helsen.

I denne undersøkelsen trekkes naboer, andre bønder, sosiale nettverk — både lokalt og digitalt — samt personer innenfor lokalt hjelpeapparat, frem som viktige aktører både i en avdekkende fase og i en rehabiliteringsprosess. Sosiale nettverk har hatt stor betydning, både i form av praktisk hjelp og emosjonell støtte. Det at mange bønder står utenfor fellesskapets institusjoner, kan bidra til at de ikke får den nødvendige hjelpen. For å forebygge eskalerende misbruk er det derfor viktig å etablere sosiale arenaer som kan motvirke ensomhet. I dag har de naturlige møteplassene i landbruket blitt færre, blant annet på grunn av digitalisering av tjenester, reduksjon i sosiale arenaer og begrenset offentlig kommunikasjon i distriktene.

Undersøkelsen underbygger at tiltak rettet mot bønder med avhengighetsproblematikk bør være helhetlige, og i mange tilfeller praktisk orienterte. Manglende tilgang til avløsere, og den økonomiske risikoen ved å bli syk som selvstendig næringsdrivende, kompliserer bruken av døgntilrettelagt behandling. Både bøndene selv og helseapparatet understreker behovet for samarbeid mellom flere instanser. Taushetsplikt blir ikke sett på som et hinder.

Det er også avgjørende å være oppmerksom på pårørendes behov. Pårørende i landbruket kan oppleve en ekstra grad av maktesløshet når samliv, bolig og arbeidsplass er så tett sammenvevd.

Bevisstgjøring og tilrettelegging av tiltak som kan motivere bønder til å oppsøke hjelp for avhengighet, samt tilpasning av tjenestetilbudet til deres spesifikke behov, vil kunne redusere de negative konsekvensene betydelig.

Prosjektgruppen har jobbet kontinuerlig med at nye kunnskapen skal komme til nytte både innenfor landbruket, i den kommunale rus- og psykisk helsetjenesten og i den tverrfaglige spesialiserte rusbehandlingen (TSB). Alle organisasjonene som har deltatt i prosjektet har integrert den nye kunnskapen i sitt arbeid. Etter prosjektslutt håper vi at de mange andre aktørene rundt bonden som har tatt del av den nye kunnskapen integrerer denne både i det forebyggende og behandlende arbeidet. Dette anser vi som viktige prioriteringer:

- Heve bevisstheten generelt om hvordan man kan nå ut til bønder, ikke minst forebyggende
- Skape sosiale arenaer som er lett tilgjengelige, både private / lokale / i regi av myndigheter

- At instansene rundt får et større fokus på støttende funksjoner, enn på kontrollfunksjoner som kan ha motsatt effekt og virke skremmende og hindre bøndene om å søke hjelp hvis de befinner seg i en sårbar situasjon
- Landbruksorganisasjoner bør fortsette arbeidet med å bevisstgjøre og informere om psykisk helse og problematisk rusbruk ovenfor bønder og samarbeidspartnere, gjøre det mindre skambelagt
- Landbrukskontorene bør øke kontaktflatene med bøndene, det gir lavere terskel for å være sårbar. Være bevisste på at kun digital kontakt kan føre til avstand
- Eventuelt oppmuntre årlige helsekontroller
- Døgnbehandling bør tilpasses sesongvariasjoner i gårdsdriften, og dette kan vektlegges i henvisning og bør imøtekommes av vurderingsenhetene som innvilger helsehjelp

Videreføring

Prosjektet ble sluttført i juni 2024. I tillegg til at de deltagende organisasjonene vil jobbe videre med tematikken innenfor sine organisasjoner og med sine kontaktnett, har vi også nå i sluttfasen ført over 'stafettpinnen' til det nasjonale veilednings og informasjonssenteret, RusInfo. Blant annet har vi samarbeidet om å utforme det nye informasjonsmaterialet, og bidratt til at de har utvidet kontaktnettet med diverse landbruksaktører.

RusInfo har nå tilpasset sin veiledning til bønders spesifikke situasjon, denne informasjonen er tilgjengelig på deres nettsider.

Referanseliste

- Almås, R. 2004. Norwegian Agricultural History. Trondheim: Tapir Academic Publishers.
- Deary, I. J., Willock, J. & McGregor, M. Stress in farming (1997). Stress medicine. ss,13:131-136.
- Den norske regjering (2019) Stortingsmelding 7, Nasjonal helse- og sykehusplan 2020–2023 Meld. St. 7 (2019–2020) - regjeringen.no
- Firth, H. M., William, S. M., Herbison, G. P. & McGee, R.O. (2007). Stress in New Zealand farmers. Stress and Health. 23(1):51-58.
- Folkehelseinstituttet (2014). Rusbrukslidelser I Norge. Forekomst og utvikling av alkoholavhengighet og andre rusbrukslidelser i Norge, samt risikofaktorer og konsekvenser.
- Fraser, C. E., Smith, K. B., Judd, F., Humphreys, J. S., Fragar, L. J., & Henderson A. (2005, Dec). Farming and mental health problems and mental illness. The international Journal of Social Psychiatry, 51(4), ss. 340-9.
- Gjersing, L.R. og Amundsen, E. J. (2018). Narkotika i Norge. Reserach report. Folkehelseinstiuttet. 2.utgave. Oslo: Folkehelseinstituttet.
- Hagen, B. N. M., Albright, A., Sargeant, J., Winder, C. B., Harper, S. L., O'Sullivan, T. L. og Jones-Bitton, A. (2019). Research trends in farmers' mental health: A scoping review of mental health outcomes and interventions among farming populations worldwide. PLoS ONE 14(12): e0225661.
- Helse-og omsorgsdepartementet (2022). Kommunalt rusarbeid. Artikkel. Tilgjengelig på: Kommunalt rusarbeid - regjeringen.no (lastet ned 4.juni 2024).
- Hounsome, B., Edwards, R. T., Hounsome, N. & Edwards-Jones, G. (2012). Psychological morbidity of farmers and non-farming population: Results from a UK survey. Community Mental Health Journal, 48 (4), ss. 503-510.
- Kvaavik, E. og Rossow, I. M. (2018). Alkohol i Norge. Research report. Oslo: Folkehelseinstituttet.
- Logstein, B., Winsvold A., Arnes, H., Hvaleby, B. (2023) Helse, miljø og sikkerhet i landbruket. Resultater fra en spørreundersøkelse blant norske bønder I 2022. Ruralisrapport no1/2023

- Logstein, B. (2020) Farmers and mental health: A quantitative study of factors associated with mental health of farmers i Norway. Fakultet for samfunns- og utdanningsvitenskap. NTNU
- Melber, K. (2001). Farming, stress and psychological well-being. RF-report 2001/213. Stavanger: Rogaland Research.
- Reneflot, A., Aarø, L.E., Aase, H., Kjennerud-Reichborn, T., Tambs, K. og Øverland, S. (2018). Psykisk helse i Norge. Rapport. Oslo: Folkehelseinstituttet.
- Riise, T., Moen, B. E., & Nortvedt, . W., (2003). Occupation, lifestyle factors and health-related quality of life: the Hordaland Health Study. *J Occup Environ Med.*;45(3):324-332.
- Roy, P., Tremblay, G. og Robertson, S. (2014). Help-seeking among Male Farmers: Connecting Masculinities and Mental Health. *Sociologia Ruralis*, 54(4), 560-471.
- Tómasson, K. and Guomundsson, G. (2009). Mental health and wellbeing in Iceland farmers. *Laeknabladid*,95(11), 763-769.
- Rye, Johan Frederik. 2002. "Hvorfor Bråker Bøndene Når de Har Det Så Bra?" Pp. 129–39 in *Bygdeforskning gjennom 20 år*, edited by R. Almås and M. S. Haugen. Trondheim: Tapir Akademisk Forlag.
- Salte, Karina (2024) Betydningen av å ha et nettverk rundt seg som bonde. Master oppgave Institutt for samfunnsmedisin og sykepleie, NTNU
- Sivesind, K. H. (2007) Frivillig sektor i Norge 1997–2004: Frivillig arbeid, medlemskap, sysselsetting og økonomi. ISF-rapport. 71 p. Institutt for samfunnsforskning, 2007
- Saarni, S. I., Saarni, E. S. & Saarni, H. (2008). Quality of life, work ability and self-employment: A population survey of entrepreneurs, farmers and salary earners. *Occupational & Environmental Medicine*, ss. 98-103. doi:10.1136/oem.2007.033423
- Sanne B., Mykletun, A., Moen, B. E., Dahl, A.A., & Tell, G. S. (2004) Farmers are at risk for anxiety and depression: the Hordaland Health Study.54(2):92-100.
- Stevens, M. W. R., Dorstyn, D., Delfabbro, P. H. and King, D. L. (2020). Global prevalence of gaming disorder: A systematic review and meta-analysis. *Australian & New Zealand Journal of Psychiatry*, 1–16. DOI: 10.1177/000486742096285

- Tómasson og Guomundsson, (2009) Mental health and wellbeing in Icelandic farmers. *Laeknabladid*. 2009 Oct;95(10):655-9.
- Torske, M. O., Hilt, B., Glasscock, D., Lundqvist, P., & Krokstad, S. (2016) Anxiety and Depression Symptoms Among Farmers: The HUNT Study, Norway. *Journal of Agromedicine*, ss. 24-33. doi:0.1080/1059924X.2015.1106375.
- Wichstrøm, L., Stenseng, F., Belsky, J., Von Soest, T. & Wold Hygen, B. (2019) Symptoms of Internet Gaming Disorder in Youth: Predictors and Comorbidity. *Journal of Abnormal Psychology*. 47, pages71–83.
- Winsvold, A. (2011) Evaluering av prosjektet: Sammen for barn og unge bedre samordning av tjenester til utsatte barn og unge. NOVA Rapport 18/11
- Zahl-Thanem, Alexander og Melås, Anders (2022) Trender i norsk landbruk 2022. En nasjonal spørreundersøkelse blant bønder i Norge. *Ruralis-rapport 10 / 2022*

FORMÅL

RURALIS - Institutt for rural- og regionalforskning skal gjennom fremragende samfunnsvitenskapelig forskning og forskningsbasert utviklingsarbeid gi kunnskap og idéer for allmenheten, privat næringsliv, offentlig virksomhet og FoU-sektoren, og gjennom det bidra til å skape sosiokulturell, økonomisk og økologisk bærekraftig utvikling i og mellom bygd og by.

RURALIS skal være et nasjonalt senter for å utvikle og ta vare på en teoretisk og metodisk grunnleggende forskningskompetanse i flerfaglige bygdestudier, og fungere som et godt synlig knutepunkt for internasjonal ruralsosiologi.

Trondheim (hovedkontor):
Universitetssenteret Dragvoll
N-7491 Trondheim
73 82 01 60

Oslo:
Pilestredet 17
N-0164 Oslo
73 82 01 60

post@ruralis.no
ruralis.no